

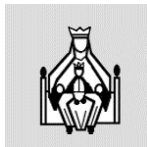

escultura

MARE DE DÉU DE SANT CUGAT (MDCS)

Nucli: Ivorra
Indret: Actualment forma part de la col·lecció de peces escultòriques del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona.

Tipologia: Talla
Època (èpoques): vers 1300
Estil: Gòtic
Estat de conservació: Regular
Interès: Alt

UTILITZACIÓ

Original: Religiós/Culte
Actual: Peça de museu

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

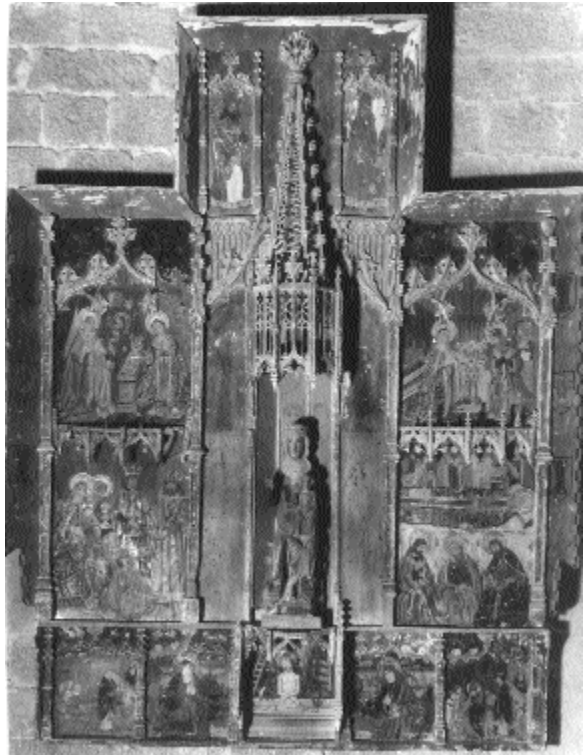
Aquesta imatge, exposada avui a la secció d'art gòtic del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, és una notable talla gòtica d'una Maredéu amb el Nen, força estilitzada, que encara conserva un cert hieratisme i unes línies properes a l'estructura de l'últim romànic. Les seves mides són: 85 x 27 x 17 cm.

La Verge, descrita per Lluís Prat en el catàleg del MDCS, reposa en un escambell motllurat i decorat amb motius vegetals i d'altres que simulen arquitectures. La corona, a la qual manquen els florons, va coberta d'un relleu d'estuc que imita l'orfebreria i les pedres precioses. Per sota d'aquesta surten els cabells llargs, rossos i ondulats de la Verge, que va vestida amb una túnica blava de coll rodó, decorada amb un fris realitzat amb estuc daurat i un cinturó. Un mantell obert li cobreix part de la falda; la part exterior d'aquest té avui un color terrós i anteriorment devia estar cobert de colradura.

La Verge tenia la mà dreta alçada, avui mutilada parcialment, mentre amb l'esquerra sosté l'Infant, assegut sobre la falda i que es decanta lleugerament cap a

Imatge recent de la Marededéu. Actualment forma part de la col·lecció d'escultura del MDCS

A començament de segle, la Marededéu havia estat integrada en el retaule gòtic del Sant Dubte, però tanmateix aquesta no era la seva ubicació primera ni havia estat esculpida per serho (Arxiu fotogràfic de l'Institut Amatller d'Art Hispànic)

la dreta del qui el mira. El Nen Jesús no duu corona i va vestit amb una túnica rosada, decorada amb motius circulars i espirals de color vermell i blanc. Té la mà esquerra i els peus mutilats, mentre la mà dreta està alçada en actitud de beneir.

Per les seves proporcions allargades i la seva tipologia, aquesta peça s'aproxima a l'antiga Marededéu del Castell de Cubells i a la Marededéu de Santa Linya, ambdues a la Noguera. Segons Duran i Sanpere, una altra imatge paral·lela tipològicament o fins i tot un possible model, podria haver estat la Marededéu del Coll de les Savines, del segle XIII, venerada a l'església parroquial de Cervera.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Aquesta imatge de la Mare de Déu, que s'ha associat sempre al Retaule gòtic del Sant Dubte que es conserva al MDCS –perquè quan el retaule ingressà al museu, aquesta imatge el presidia, tot i no correspondre's amb l'original del retaule– era, segons la tradició oral, la pròpia de l'església parroquial. Villanueva la localitza a començaments del segle XIX en una de les capelles laterals del santuari, on podem suposar que hauria estat baixada – i probablement col·locada en el retaule gòtic– amb motiu de la construcció de la nova església parroquial l'any 1782. La construcció d'un nou retaule per a l'església parroquial, amb una nova estètica i pretensions, haurien fet que la primitiva imatge ja no retornés a la seva església original, romanent al santuari fins el seu trasllat al museu.

Segons sembla ingressà al Museu en temps del Bisbe

Vidal i Barraquer, entre el 1914 i 1919. Consta actualment amb el núm. 280 de l'inventari general del MDCS.

INTERVENCIIONS

La imatge va ser restaurada l'any 1986 al Centre de Conservació i Restauració de la Generalitat de Catalunya a Sant Cugat.

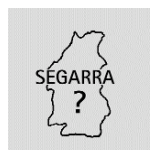
PROTECCIÓ EXISTENT

És peça de museu, i forma part de la col·lecció del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Actualment es troba exposada en la Sala del Gòtic.

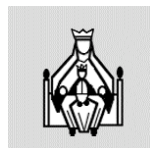
BIBLIOGRAFIA

- Arxiu fotogràfic de l'Institut Amatller d'Art Hispànic (catàleg 647). Barcelona.
- AA.VV: *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg d'Art Romànic i Gòtic*. Barcelona 1990, p. 250.
- Fons Agustí Duran i Sanpere, fotografies (AHCC). Cervera.
- Fitxer-inventari general del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona*.
- Guia. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona*. Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Barcelona 1993, p. 50.
- Museu Diocesà de Solsona. Inventari-catàleg. Fitxa nº 35.
- VILLANUEVA, Jaime: *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. IX. València 1821, ps. 32-39 i apèn. III, ps. 214-216.

MARE DE DÉU DE SANTA MARIA D'IVORRA

Nucli: Ivorra

Tipologia: Talla
Època (èpoques): s. XIII
Estil: Romànic
Estat de conservació: Bo
Interès: Mitjà-Alt

UTILITZACIÓ

Original: Religiós/Objecte de culte
Actual: Religiós/Objecte de culte

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Aquesta imatge de la MaredeDéu sedent era venerada originàriament al santuari, on retorna per les festes que s'hi celebren cada any. Es tracta d'una talla romànica que ha estat molt restaurada, fins al punt de fer-

Imatge també molt recent de la MaredeDéu que presidia l'altar del santuari d'Ivorra. En ressalta la restauració, poc encertada, que li canvià completament la fesomia allunyant-la del seu aspecte originari

El matell de la Verge és de color verd-blau amb una sanefa i motius daurats i per sota d'aquest s'endevinen els cabells foscos i ondulats de la Verge. D'altra banda, el vestit és vermell, a l'igual que la túnica del Nen i presenta estofats daurats. La Verge duu una corona daurada i amb imitació de pedres precioses; val a dir, però, que en època moderna se li col·locaven unes corones de llautó, que juntament amb els vestits postissos li conferien una imatge més luxosa. És per això que tant a la verge com al Nen se'ls practicà un forat al cap per tal d'encaixar les corones postisses.

Les faccions de la Verge i el Nen són hieràtiques, pròpies del romànic, però presenten una suavitat característica de les imatges del segle XIII, i que ja l'apropa a l'estètica del gòtic.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Joan Amades presenta dues versions de la seva troballa: una és que fou descoberta per un llenyataire entre unes rames, i l'altra que la van trobar uns segadors en un camp d'ordi.

Un cop confirmada la veracitat del miracle del Sant Dubte, ocorregut l'any 1010, el Papa va obsequiar el santuari amb diverses relíquies, entre les quals hi havia un cabell de la Verge, que es consertí en una de les relíquies més venerades, juntament amb els corporals tacats de sang. La tradició destaca del cabell de la Verge la seva virtut remeiera, i la creença diu que qui veia aquesta relíquia, juntament amb la imatge de la Mare-

dedeu venerada al santuari, mai no esdevindria cec.

INTERVENCIONS

Aquesta imatge es venerava amb els típics vestits i corones postissos; tanmateix aproximant-se la celebració de l'Any Eucarístic, l'any 1950 va portar-se a restaurar. La restauració consistí bàsicament amb l'aplicació d'una capa de guix policromat, que la va allunyar malauradament de l'aspecte de la imatge primitiva romànica.

BIBLIOGRAFIA

-AMADES, Joan: *Imatges de la Mare de Déu trobades a Catalunya*. Barcelona 1989, ps. 229 i 230.

-BELLMUNT, Joan: *Fets, costums i llegendes. La Segarra*, vol. II. Lleida 1988, ps. 61-71.

MARE DE DÉU I NEN

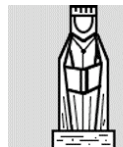

Nucli: Ivorra

Distància des de Cervera: 17 km

Accés: Carretera + pista

Indret: De Cervera, per la N-141f i per la C-25 (Eix Transversal) fins a la sortida 93 (Sant Ramon-Torà) on reprendrem la N-141f en direcció Calaf i, poc després, per la LV-3003 en direcció Torà. Abans d'enfilar cap el nucli d'Ivorra, aproximadament en el punt quilomètric 5 ens desviarem a mà dreta, per una pista que condueix al Santuari de Santa Maria. L'escultura de la Maredeu i el Nen es troba a la portada.

Tipologia: Escultura en pedra

Època (èpoques): s. XVIII

Estil: Barroc

Estat de conservació: Regular

Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Religios/Objecte de culte

Actual: Religios/Objecte de culte

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Aquesta escultura es troba situada en la fornícula que culmina el portal d'accés al santuari. Està realitzada en pedra saulonenca i fa 1,15 m d'alçada aproximada. Es tracta d'una imatge que s'inscriu en els cànons barrocs pel que fa als volums en els plecs de les vestidures i en la forma de "fus" que adopten moltes de les marededéus de l'època. Està situada damunt d'una peanya i té la cama dreta lleugerament contorsionada, la qual cosa accentua la forma "ovalada" del fus. La indumentària de la Verge consta de túnica amb cíngol, mantell i vel que deixa entreveure uns cabells arrissats, que també apareixen en altres imatges de l'època obrades en fusta, que responen a un tipus molt reproduït, com la Maredeu del retaule del Roser de Lloberola, la Maredeu del Puig de Rialb o la més pro-

Escultura en pedra de la Maredeu barroca que presideix l'entrada al santuari d'Ivorra. Malmesa durant la guerra civil, va ser barroerament restaurada i novament resituada en la fornícula superior de la portada d'ingrés al santuari

pera Maredeu del Roser de Cellers. Com a exemplar similar en pedra tenim una Verge amb el Nen al Museu Eduard Camps de Guissona. Aquestes imatges, a part de sostenir al Nen amb el seu braç esquerre, ténen la mà dreta en actitud de sostenir quelcom, que en el cas de la Maredeu del Roser pot ser una rosa o el mateix rosari.

L'escultura de la portada del santuari d'Ivorra presenta diverses fragmentacions, sobretot pel que fa a la figura del Nen, amb el cap i el rostre refets amb morter de forma bastant matussera, mentre les dues cames, que també va perdre, no han estat restituïdes.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

Suposem aquesta imatge contemporània a la realització de la portada del santuari, que va concloure l'any 1762, tal i com resa la inscripció commemorativa. El seu perfil abarrocat i proper a les marededéus del segle XVII, com les que hem esmentat anteriorment, ens ha fet dubtar si es tractava d'una imatge realitza-

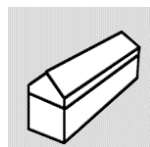
L'escultura situada en el seu context, presidint la portalada del santuari, damunt d'una representació del miracle del Sant Dubte (fons A. Duran i Sanpere-AHCC. Foto de Joan Tous)

da en temps de la construcció del santuari, durant la segona meitat del segle XVII i que s'hagués recuperat un segle més tard. Tot i això, la pervivència de l'estil en moltes manifestacions artístiques i el fet de tractar-se d'una escultura que no sobressurt especialment per la seva qualitat, ens fa optar per la possibilitat que es tracti d'una imatge del segle XVIII, feta expressament per a la nova portada.

SARCÒFAG DE SANTA MARIA

Nucli: Ivorra
Distància des de Cervera: 17 km
Accés: Carretera + pista
Indret: *El sarcòfag es troba dipositat a l'interior del santuari.*

Tipologia: Sarcòfag
Època (èpoques): Baixmedieval
Estat de conservació: Dolent
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Religios/Caixa sepulcral
Actual: En desús/Element d'interès escultòric

DESCRIPCIÓ TIPO LòGICA

Part posterior i un dels costats del sarcòfag que es descobrí mentre es desmuntava un dels altars laterals del santuari. El seu origen és força més antic

D'aquest sarcòfag actualment n'ha desaparegut la tapa i només se'n conserva el vas, on es dipositaven les despulles humanes. Està esculpit sobre un sol bloc de pedra arenosa del país, en forma de prisma rectangular, amb el rebuidat interior però sense poder-se distingir ni la capçalera ni els peus, i presentant decoració només en una de les seves cares, la frontal, per anar probablement adossat a la paret. Es troba força erosionat degut al pas del temps, presentant un escrostonament de part del llavi superior, en les seves arestes i al llarg d'una de les parts exteriors laterals. Mesures exteriors: 163 cm de llarg, 75 cm d'amplada i entre 50 i 55 cm d'alçada; mesures interiors: 141 cm de llarg, 54 cm d'ample, 35 cm d'alçada i 11 cm de gruix de parets.

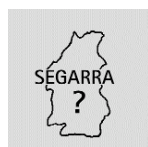
La decoració hi és també present amb un picat fet a tall en les tres cares visibles, les laterals sense més treball que aquest i la frontal amb tres motius diferents en baix relleu, molt esborrats pel desgast natural de la pedra. Centrat hi trobem un signe heràldic consistent en una torre la finalitat de la qual hauria estat el d'identificar el mort; i, als costats, flanquejant-la, trobem dos signes molt habituals en la iconografia de tradició cristiana, la flor de sis pètals i la creu. La torre és emmerletada, amb la representació de la porta d'ingrés i del parament dels murs amb carreus disposats a trencajunt. La flor de sis pètals figura esculpida a la banda esquerra de la torre, pel damunt dels merlets i dins d'un cercle; mentre la creu grega la documentem simètricament a la banda dreta i també encerclada. Des del punt de vista iconogràfic, la flor de sis pètals, d'origen pagà, es adoptada pel cristianisme com expressió de la creença en la immortalitat i en l'eternitat; mentre que la creu, que molt sovint acompanya la flor de sis pètals, evoca la mort redemptora de Crist.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

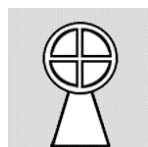
Aquest sarcòfag es troba avui ubicat dins una de les capelles laterals de la nau del santuari. Es va localitzar l'any 1998 quan es va procedir a l'enderrocament de l'altar de guix de la segona capella de la banda de l'epístola. El sarcòfag havia servit per formar part del material de reompliment de la taula d'aquest altar. Segurament el seu origen, certament primerenc per la simbologia utilitzada en la seva decoració, cal relacionar-lo amb la primitiva església romànica, avui desapareguda però la localització exacta de la qual molt probablement es podria determinar si hom continués amb l'excavació de la necròpolis que va documentar-se amb motiu de les obres de restauració de la coberta del santuari actual.

L'ampli espai que ofereix el santuari podria servir per a dignificar, a manera de museu, no solament aquest sarcòfag sinó també el que es va trobar en les excavacions arqueològiques de l'any 1997 i tot el conjunt de peces escultòriques de què disposa la vila d'Ivorra, entre les quals destaca la magnífica col·lecció d'esteles funeràries, la més important de la comarca després de la de Sanaüja.

ESTELES FUNERÀRIES DISCOIDALS

Nucli: Ivorra
Distància des de Cervera: 17 km
Accés: Carretera + pista
Indret: *Les esteles es troben dipositades a l'interior del santuari.*

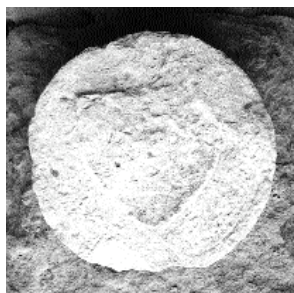
Tipologia: Estela funerària
Època (èpoques): Medieval-Moderna
Estat de conservació: Regular-Dolent (en general)
Interès: Alt (tot el conjunt)

UTILITZACIÓ

Original: Religiós/Culte funerari
Actual: En desús/Element d'interès escultòric

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Conjunt de 27 esteles funeràries discoïdals, totes menys una anepigràfiques, esculpides en pedra sorrenca, preferentment grisa, del país (sauló) i per mans generalment poc destres. Es tracta d'una col·lecció important d'esteles discoïdals de la nostra comarca, la segona després de la de Sanaüja, que han pogut arribar fins als nostres dies. Procedeixen de l'antic fossar d'Ivorra, que hom localitzava fora murs a redós de la primitiva església de Sant Cugat, avui desapareguda, on actualment hi ha un petit espai ajardinat previ a l'escola pública i al local social. Varen aparèixer quan es va rebaixar el nivell de terres del cementiri per a fer-hi aquestes edificacions. Actualment es troben dipositades a l'interior del Santuari de Santa Maria. En general, tenen un estat de conservació regular i en molts casos lamentablement dolent, cosa que sovint no permet descriure'n la simbologia representada; tenen una datació variada.

Anvers de l'estela núm. 1.
 Detall del relleu a manera d'escut

Estela 1

Estat de conservació: Dolent. Conserva mal més el disc, amb escrotonaments en tota l'àrea perimetral i en una de les cares, on no s'hi observa decoració a causa de l'erosió. Sense peduncle.

Mesures: diàmetre del disc 37,5 cm; gruix 12,5 cm.

Època: Baixmedieval-Moderna

Presenta decoració visible només en una de les dues cares. Dins bordura hi ha representat un escut triangular curvilini en baix relleu, a l'interior del qual es blasona un dels cognoms de la vila, que no identifiquem amb cap cognom o ofici en concret, i que té com a elements simbòlics un edifici amb porta, que no podem identificar a causa de l'erosió en la part superior, ni amb una casa, torre o castell, al costat del qual s'hi esculpeix un element fitomòrfic, que podria representar un arbre, una variant de l'*Arbor vitae*. Es tracta, per tant, d'una decoració amb un sentit heràldic, car la casa, torre o castell ubicada a l'interior d'un escut de forma simple (és a dir, de tres angles, rectes a la part superior i acabat en punxa gòtica en l'angle inferior) així ens ho confirmaria. Els signes i motius heràldics es troben en les esteles amb la finalitat d'individualitzar-les i personificar-les. Els signes o armes parlants poden prendre's com a heràldics, atès que són els que precisen d'una forma clara el cognom de l'estela (AA.VV.-Menchon, 1993, p. 54) que podria correspondre's amb els Çatorra, Morera o Tristany que surten documentats

als fogatges de 1497 i 1553 respectivament. Quant a la datació, si fem cas del que diuen Martí de Riquer i A. García Llansó (Miró i Rossinach, 78-79), l'escut de tres angles, rectes a la part superior i en punta ogival a la part inferior apareix durant el segle XII, i és la configuració que veurem més reiterada durant la primera meitat del segle XIV. Per tant no seria descabellat plantejar els segles baixmedievals (ss. XIV-XV) o com a molt entrada l'època moderna (s. XVI) com a hipòtesi de datació d'aquesta estela.

Anvers de l'estela núm. 2, de factura extraordinàriament primitiva, que presenta decoració fitomòrfica molt esquemàtica

Estela 2

Estat de conservació: Dolent. Estela que es conserva sencera, amb peu i cap, però molt mal-mesa, amb escrotonaments especialment a la part superior del cap.

Mesures: alçada total 69 cm; diàmetre del disc 30,5 cm; amplada del coll 13,5 cm; gruix 20 cm.

Època: Altmedieval

Estem davant d'una estela les característiques de la qual ens fan pensar en una cronologia força reculada (ss. XII-XIII), segles que els experts estimen com punt de partida pel que fa a l'aparició d'aquest

tipus d'escultura funerària (Riu, 1982, 22-57). Es tracta d'una estela esculpida en pedra sorrenca, més dura de l'habitual i marronosa; seria obra d'un humil picapedrer, de mans poc destres tal i com resa el tall de les seves parts més essencials i la decoració. En aquest sentit, presenta un disc força irregular, amb senyals d'haver-se picat a punta, i una decoració esquemàtica; mentre que el peduncle senzillament sembla esculpit a partir de desbastar la pedra intentant més o menys de polir-ne els costats. Pel que fa a la decoració del disc, a l'anvers hi trobem representat, sense bordura, un element fitomòrfic incís. Una línia vertical fixa l'eix de simetria i alhora representaria la tija. Arrenca en el peduncle on hi conflueixen sis o vuit traços perpendiculars (tres o quatre a cada costat) també incisos, a manera d'arrels, que es perllonga cap a l'interior del disc, com si fos la tija, on de forma molt esquemàtica s'hi intentaria representar tres pisos de fulles (dues a cada costat) rebuidats amb burí. No podem afirmar ni negar la possibilitat que es tracti d'un dels primers intents de representar un motiu heràldic o d'armes parlants en una estela, tenint en compte que l'heràldica comença a desenvolupar-se a partir del s. XII, però ens decantaríem més per identificar l'escultura com una forma molt rudimentària de representar l'arbre de la vida, símbol arquetípic amb gran riquesa de contingut i significats, com la fertilitat, però també de l'eter-

nitat i la immortalitat. En podríem establir un paral·lisme pel que fa a les seves formes amb l'estela d'Albió que presenta Miró i Rossinach i que concreta identificant l'arbre amb un xiprer (Miró, p. 54 i anteriors). Pel que fa al revers trobem el tant repetit senyal de la creu, també sense bordura, aquest cop incisa i sense cap mena de concessió estètica, més aviat molt rudimentària, el braç vertical de la qual es perllonga fins el peduncle. Si ens atenem a la tipologia de peduncle, aquest seria de costats paral·lels.

Estela núm. 3. Detall del baix relleu amb la representació del repetit símbol de la creu dins la bordura

sorrenca grisa, serva un tall força acceptable. En baix relleu trobem en la cara visible el motiu de la creu de braços rectes dins bordura, a la qual s'uneix per la part inferior del braç vertical. El braç horitzontal de la creu i la part superior del braç vertical, en canvi, presenta els extrems floronats o flordelisats, precedits de sengles perles. Segons la tipologia del peu, hem de parlar d'una estela emmarcada dins del grup d'esteles amb el peduncle en cua d'oreneta.

De l'estela núm. 4 en ressaltada, també, una factura molt imperfecta obra, sens dubte, d'un humil picapedrer

Estela 3

Estat de conservació: Dolent. Presenta escrostonaments molt importants en una de les seves cares, que impedeix determinar-ne la seva decoració, i en tota l'àrea perimetral del disc.

Mesures: alçada total 93,5 cm; diàmetre del disc 41 cm; amplada del coll 17,5 cm; amplada inferior del peduncle 28,5 cm; gruix 20,5 cm.

Època: Baixmedieval-Moderna

L'estela motiu d'aquesta entrada presenta decoració visible només en una de les seves cares. Esculpida en pedra

sorrenca grisa, serva un tall força acceptable. En baix relleu trobem en la cara visible el motiu de la creu de braços rectes dins bordura, a la qual s'uneix per la part inferior del braç vertical. El braç horitzontal de la creu i la part superior del braç vertical, en canvi, presenta els extrems floronats o flordelisats, precedits de sengles perles. Segons la tipologia del peu, hem de parlar d'una estela emmarcada dins del grup d'esteles amb el peduncle en cua d'oreneta.

Estela 4

Estat de conservació: Dolent. Conserva cap i peu però molt malmesos especialment pel desgast natural, però sense oblidar escantonaments més o menys generals en tot el perímetre d'ambdues cares.

Mesures: alçada total 88 cm; diàmetre del disc (irregular, entre 48 i 50 cm); amplada del coll 25 cm; gruix del disc 14 cm.

Època: Altmedieval

L'aspecte tant rudimentari d'aquesta estela,

amb un disc i peduncle irregulars en les seves formes i mal esculpits en conjunt, fa pensar en una possible datació altmedieval. És, sens dubte, obra d'unes mans molt poc destres i tallada en pedra sorrenca grisa sense cap mena de concessió estètica. Més encara, sembla com desbastada i mínimament polida. Presenta decoració mínima i esquemàtica, difícil de determinar en una de les seves cares on sembla endevinar-s'hi una creu, mentre que en l'altra cara presenta un element incís, una mena de trident invertit capçat per una mena de cercle rebaixat. El seu perfil ve caracteritzat per tenir el peu lleugerament més estret en ambdues cares del disc, que al seu torn és trapezoïdal, desbastat, i amb la base més estreta.

També de factura molt imperfecta i molt malmesa pel pas dels anys, l'estela núm. 5 té un origen força reculat

Es troba esculpida en pedra sorrenca grisa i la seva conservació molt precària, cosa que no permet d'extreure'n dades objectives sobre les seves característiques pel que fa a la decoració. Tan sols s'observa mínimament en el coll de l'estela, les mans de l'artista, on sembla endevinar-se un picat força digne i a punta. El peu és trapezoïdal o en cua d'oreneta.

Molt malmesa per l'erosió, l'estela núm. 6 mostra mínimament la representació de la creu unida a una bordura

Estela 5

Estat de conservació: Dolent. Es troba molt malmesa, especialment pel que fa al disc, que presenta escrostonaments importants que el redueixen pràcticament a la meitat.

Mesures: alçada total 83 cm; diàmetre del disc entre 45-46 cm; amplada del coll 25 cm; gruix 18,5 cm.

Època: Altmedieval

Es troba esculpida en pedra sorrenca grisa i la seva conservació molt precària, cosa que no permet d'extreure'n dades objectives sobre les seves característiques pel que fa a la decoració. Tan sols s'observa mínimament en el coll de l'estela, les mans de l'artista, on sembla endevinar-se un picat força digne i a punta. El peu és trapezoïdal o en cua d'oreneta.

Es troba esculpida en pedra sorrenca grisa i la seva conservació molt precària, cosa que no permet d'extreure'n dades objectives sobre les seves característiques pel que fa a la decoració. Tan sols s'observa mínimament en el coll de l'estela, les mans de l'artista, on sembla endevinar-se un picat força digne i a punta. El peu és trapezoïdal o en cua d'oreneta.

Estela 6

Estat de conservació: Dolent. Conserva les seves parts (peu i cap) però amb escantonaments en l'àrea perimetral del disc i base del peduncle, i decoració poc visible a causa de l'erosió.

Mesures: alçada total 89 cm; diàmetre del disc 39 cm; amplada del coll 17 cm; gruix 20,5 cm.

Època: Medieval-Moderna

Esculpida en pedra sorrenca grisa, presenta una decoració molt poc visible. Hom hi endevina en una de les cares la

representació de la creu, del tipus grega, els braços de la qual s'haurien esculpit practicant un rebaix en la pedra. En l'altra cara, en baix relleu (també molt poc visible), novament el motiu de la creu grega unida a la bordura pel braç vertical mentre que en el braç horitzontal no es percep aquesta característica. La tipologia del peu és, seguint el model més arquetípic, en cua d'oreneta.

El disc de l'estela núm. 7 presenta grans escrostonaments que no obstant encara deixen veure el motiu de la creu grega amb els braços trilobulats

Estela 7

Estat de conservació: Dolent. Pateix fragmentacions importants en el disc i no conserva el peduncle, i una de les cares es troba molt malmesa a causa de la degradació natural de la pedra, cosa que n'impideix determinar les característiques de la seva decoració.

Mesures: diàmetre del disc 40,5 cm; amplada

del coll aprox. 20 cm; gruix 14 cm.

Època: Medieval-Moderna

Presenta decoració visible en una única cara utilitzant la creu com a motiu. Esculpida en pedra del país, sorrenca grisa, presenta una creu incisa i exempta, sense bordura, del tipus trilobulat o trevolat, molt semblant a una altra estela d'Ivorra que Miró ens presenta (Miró i Rossinach, 1986, 45). La particularitat d'aquesta respecte de la que cataloga Miró és el gruix dels braços, la poca destresa de la representació i l'entrecruament de les incisions dels braços al creuer.

Fragment del disc de l'estela núm. 8

Estela 8

Estat de conservació: Molt dolent. Conserva en mal estat només un fragment del disc.

Mesures: diàmetre aproximat 30 cm; gruix aproximat 12 cm.

Època: Medieval-Moderna

na

Fragment de la part superior del disc d'una estela, esculpida en pedra sorrenca grisa. No és visible cap tipus de decoració.

Estela 9

Estat de conservació: Regular-Dolent. Presenta peu ben conservat i disc amb escrostonaments, sobretot al revers, en tota l'àrea perimetral, especialment el cap, i baix-centre del disc. En aquesta cara també s'hi veuen els efectes de l'erosió.

Mesures: alçada total 78 cm; diàmetre del disc 46 cm; ample coll 25,5 cm; alçada peu: 36 cm; ample peu 40 cm; gruix cap (escrostonat) visible aprox. 14 cm; gruix coll 17 cm i gruix peu 17-19 cm.

Època: Baixmedieval-Moderna

Estela núm. 9, amb la representació d'una serra de cadastre com a senyal heràldica del cognom "Cerroll"

Feta en pedra sorrenca grisa, presenta decoració molt més visible en una cara que no pas en l'altra. En una de les cares, probablement l'anvers, trobem, sense bordura i utilitzant com a tècnica la incisió, la representació d'una serra de cadastre, que podríem identificar, no sense reserves, amb el cognom "Cerroll" que apareix en el fogatge de 1553. Tindria, per tant, un sentit heràldic ja que el signe d'ofici esculpit té la pretensió d'identificar l'estela amb el cognom de la persona o

família de referència. Al revers, també sense bordura i molt malmesa per l'erosió, s'endevina el braç inferior d'una creu, tipològicament astada o amb endoll, perquè es perllonga més enllà del coll. El peduncle és trapezoïdal, ben esculpit fins a uns 11 cm del coll i desbastat la resta.

Estela 10

Estat de conservació: Molt dolent. Presenta escrostonaments en ambdues cares del disc, especialment en l'àrea perimetral, i descomposició de la pedra pels efectes de l'erosió. Conserva peu i disc sencers.

Mesures: alçada total 96 cm; diàmetre del disc 42 cm; ample coll 23,5 cm; alçada peu 56 cm; ample peu 39 cm; gruix cap (aprox.) 17 cm; gruix coll 18 cm i gruix peu 25 cm.

Època: Medieval

L'estela núm. 10 destaca per la grandària del peduncle trapezoïdal

En una de les cares, al cantó sinistre del cap, s'hi observen dues incisions més o menys profundes. Amb tot pensem que no formarien part de la decoració sinó més aviat d'alguna intervenció accidental. El peduncle és trapezoïdal o en cua d'oreneta, amb una part ben treballada (fins a uns 20 cm del coll) i la resta simplement desbastada i irregular coincidint amb la part enterrada de l'estela. És, en línies generals, de factura molt rudimentària i desproporcionada, més gruixuda de peduncle amb mala simetria.

Estela 11

Estat de conservació: Bona-regular. Conserva peu i disc sencers, amb alguna petita fragmentació de la pedra provocada pels trasllats i indicis d'erosió a la part superior del cap, la que es trobaria més exposada

D'aquesta estela, la núm. 11 de l'inventari, en destaquem idèntic motiu en ambdues cares d'acord amb un model de creu de braços rectes amb els extrems trebolats o convexada amb perles

trems trebolats, o convexada amb un pomejat o perlejat a banda i banda de cada braç. Especialment emprada en el món funerari des dels primers segles del cristianisme a partir d'una multiplicitat de variants i formes, des del punt de vista iconogràfic la creu esdevé el símbol per excel·lència del cristianisme i evoca la mort redemptora de Crist. El peduncle el podríem considerar de costats paral·lels, almenys pel que fa als més o menys 15 cm que deurien quedar descoberts i que presenten un esculpit més bo. La part final, que es correspondria amb el tram enterrat, es troba simplement desbastat. En línies generals està molt ben proporcionada. Encara que les dimensions i el perfil del peduncle no s'escaiguin amb les nostres dades, creiem que aquesta estela és la que reproduïx Miró i Rossinach en el seu treball (Miró, 1986, p. 45).

De factura senzilla i desproporcionada, l'estela núm. 12 presenta al revers una creu perforada de braços rectes, amb endoll o astada

a les inclemències meteorològiques.

Mesures: alçada total 88 cm; diàmetre del disc 40 cm; ample coll 17 cm; alçada peu 49 cm; ample peu 19 cm; gruix cap 15 cm; gruix coll 15 cm i gruix peu 18 cm.

Època: Baixmedieval-Moderna

Pel que fa a la decoració de l'estela, aquesta és idèntica en ambdues cares prenent com a element central i únic, la creu. Sense bordura, emprant la tècnica de la incisió, més ben realitzada en una cara que en l'altra, les creus que s'hi representen són de braços rectes amb els extrems trebolats, o convexada amb un pomejat o perlejat a banda i banda de cada braç. Especialment emprada en el món funerari des dels primers segles del cristianisme a partir d'una multiplicitat de variants i formes, des del punt de vista iconogràfic la creu esdevé el símbol per excel·lència del cristianisme i evoca la mort redemptora de Crist. El peduncle el podríem considerar de costats paral·lels, almenys pel que fa als més o menys 15 cm que deurien quedar descoberts i que presenten un esculpit més bo. La part final, que es correspondria amb el tram enterrat, es troba simplement desbastat. En línies generals està molt ben proporcionada. Encara que les dimensions i el perfil del peduncle no s'escaiguin amb les nostres dades, creiem que aquesta estela és la que reproduïx Miró i Rossinach en el seu treball (Miró, 1986, p. 45).

Estela 12

Estat de conservació: Molt dolent-Dolent. Tot i trobar-se sencera (disc i peduncle), presenta una conservació molt dolenta en una de les cares, corresponent probablement a l'anvers de l'estela, amb un important escrostonament que afecten el cap i centre de l'estela, tant interior com bordura; només el centre i cantons de la punta es conserven encara que malmesos, cosa que permet d'endevinar la decoració. El que seria el revers es troba en un estat de conservació for-

ça millor però també ha patit escrostonaments en l'àrea perimetral.

Mesures: alçada total 99 cm; diàmetre del disc 48,5 cm; ample coll 21 cm; alçada peu 53 cm; ample peu 30 cm; gruix cap (molt malmès per escrostonaments de la pedra) 12 cm; gruix coll 21 cm i gruix peu 21,5 cm.

Època: Baixmedieval-Moderna

Presenta decoració en ambdues cares, l'anvers molt poc visible, molt més al revers. En la primera, amb bordura simple (incisa) unida per la part baixa a l'element decoratiu consistent en un basament atalussat i maçonat damunt del qual s'elevaria (la mutilació no ho deixa veure) un edifici, probablement una torre, en baix relleu amb el maçonat incís. Els castells, les torres o les cases, en totes les seves variants i formes dins l'heràldica catalana, esdevenen motius força representats en esteles funeràries. Ens trobem, per tant, davant la representació d'un signe heràldic que pretén identificar l'estela amb el cognom de la família o persona enterrada. En aquest sentit, a partir dels fogatges de 1497 i 1553 podríem emparentar l'estela amb els Çatorre o Çatorra, o potser Salavert (Iglésies, 1991, vol. II p. 207 i Iglésies, 1981, vol. II ps. 433-434). Al revers, sense bordura, trobem el símbol característic de la creu. Perforada i de braços rectes (d'entre 2,5 i 3 cm d'ample), va ser esculpida per unes mans molt poc destres que la feren desproporcionada i sense simetria; a la part baixa del braç vertical hom hi documenta una incisió que no supera el coll; atenent a aquesta característica se la podria identificar amb una tipologia de creu amb endoll o astada. El peduncle és en cua d'orenetta, ben picat fins a uns 10-11 cm, coincidents amb la part descoberta de l'estela, mentre que la part enterrada es troba simplement desbastada als perfils i a la base, i una mica més treballat en ambdues cares.

Com l'estela núm. 11, presenta idèntic motiu en ambdues cares en base a la mateixa tipologia de creu

Estela 13

Estat de conservació: Dolent. Conserva peu i disc sencers, amb petits escantonaments en tota l'àrea perimetral així com notable desgast, especialment en una de les seves cares, causat per l'erosió fins al punt que el motiu decoratiu pràcticament ha quedat esborrat.

Mesures: alçada total 87 cm; diàmetre del disc 39 cm; ample coll 19 cm; alçada peu 50,5 cm; ample peu 37,5 cm; gruix cap 16 cm; gruix coll 17 cm i gruix peu 30 cm.

Època: Baixmedieval-Moderna

La decoració d'aquesta estela és idèntica en ambdues cares i té com a únic motiu el símbol de la creu. És tracta de sengles creus exemptes, sense bordura, i

emprant la tècnica de la incisió. Tipològicament és tracta de creus clavades (potser fixada en un dels dos casos), de braços rectes amb els extrems trevolats, o convexada amb un pomejat o perlejat a banda i banda de cada braç. El peduncle és en cua d'oreneta amb una part (més o menys uns 15 cm), que devia anar descoberta, ben esculpida, mentre que la part final, que es correspondria amb el tram enterrat, es troba simplement desbastada i amb el perfil més engruixit. Pel que fa a les seves dimensions, al motiu decoratiu, repetit en ambdues cares, i a la tipologia de creu, guardaria relació amb l'estela núm. 11.

La decoració d'aquesta estela, la núm. 14, és certament curiosa, amb combinació d'un doble motiu, aparentment fitomòrfic i geomètric, que fa difícil la seva interpretació

Estela 14

Estat de conservació: Regular-Dolent. Conserva peduncle i cap sencers, amb escantonament del cantó dret del cap i flanc dret a l'anvers, mentre que al revers, més malmès encara, presenta escantonaments que afecten les 3/4 parts de l'àrea perimetral (tot el cap, flanc dret, cantó dret de la punta i flanc sinistre) que afecta la decoració.

Mesures: alçada total 86 cm; diàmetre del disc 37,5 cm; ample coll 16 cm; alçada peu 49 cm; ample peu 23 cm; gruix cap 18 cm; gruix coll 19

cm i gruix peu 18 cm.

Època: Baixmedieval-Moderna

Feta en pedra sorrenca del país, és decorada per ambdues cares però sense bordura, cosa que, com podem comprovar, és característica força comuna en les esteles d'Ivorra. La decoració de l'anvers resulta de la combinació d'un motiu geomètric rectilini i incís, i d'un motiu aparentment fitomòrfic en relleu, en forma de pinya o pera, o signe parlant o heràldic (campana, bossa o sac lligat...), sense descartar cap altra possibilitat com la que apunta Miró i Rossinach, que qualifica la representació com d'heràldica i en ella es plasma, de manera imprecisa, un mont floronat al costat del traç geomètric que podria ser –diu– una forma imperfecta de blasó; una representació del *mont floré* semblant a aquesta –continua l'autor–, amb la muntanyeta en forma de pera enlloc de l'habitual en forma de campana, pot trobar-se en un escut a l'interior de l'església parroquial de Vallfogona de Riucorb; així mateix la forma de pera recorda la divisa dels Perelló o Perellós (Miró, 1986, p. 82), cognom tanmateix que difícilment pot vincular-se a la vila d'Ivorra si fem cas dels fogatges (Iglésies, 1991, vol. II p. 207 i Iglésies, 1981, vol. II ps. 433-434). Pel que fa al revers el motiu representat és el tant repetit de la creu, en aquest cas

esculpida practicant un rebuidat amb burí a la pedra, que segueix la variant tipològica de creu semiretrinxada. Amb alguna variant, la decoració d'aquesta estela és coincident amb la de l'estela núm. 18. El peduncle és en cua d'oreneta.

De l'estela núm. 15 en destaquem les seves dimensions i l'element heràldic que hi figura a l'anvers en base a un edifici fortificat, relacionable amb els cognoms Tristany o Salavert

Estela 15

Estat de conservació: Dolent. Conserva peduncle i cap sencers, però pateix escantonaments notables al cap de l'anvers i cantó sinistre del revers, així com desgast general de la pedra provocat pels agents meteorològics.

Mesures: alçada total 91 cm; diàmetre del disc 48 cm; ample coll 23 cm; alçada peu 50 cm; ample peu 35 cm; gruix cap aprox. 18 cm; gruix coll 24 cm i gruix peu 24 cm.

Època: Baixmedieval-Moderna

És sens dubte la més robusta de les esteles estudiades a Ivorra. Presenta decoració en ambdues cares però també sense bordura. A l'anvers, trobem la representació d'un element d'heràldica força repetit, el castell o alguna de les seves variants (casa-castell, palau, torre...) emmerletat, amb porta tancada de doble full i dues argolles d'obertura. La seva realització ha estat mitjançant burí i podria vincular-se als cognoms Tristany o Salavert, ambdós documentats a Ivorra al segle XV, que utilitzant aquest símbol com a element central dels seus escuts o blasons. Al revers la creu torna a ser l'element central; exempta, és de braços rectes amb els extrems flordelisats o floronats i, atenent al braç inferior, astada o amb endoll, mentre que si ens fixem en el creuer hem de parlar d'una creu enquadrada de cairó. Per les seves característiques hom la podria considerar com a motiu heràldic i per la seva realització va utilitzar-se la mateixa tècnica de la incisió feta amb burí. El peduncle és en cua d'oreneta, ben esculpit fins a uns 18 cm del coll.

Estela 16

Estat de conservació: Regular. Té peduncle i disc sencers, amb algun petit escrostonament en l'àrea perimetral del disc i lleus efectes de l'erosió.

Mesures: alçada total 89 cm; diàmetre del disc 36 cm; ample coll 20,5 cm; alçada peu 54 cm; ample peu 28 cm; gruix cap 17,5 cm; gruix coll 17,5 cm i gruix peu 24 cm.

Època: Moderna

Aquesta estela es troba decorada només en una de les seves cares emprant la tècnica de la incisió amb burí sobre pedra sorrenca grisa. El motiu escollit és el tantes vegades repetit de la creu, en aquest cas també

Aquesta estela, la núm. 16 de l'inventari, només presenta decoració en aquesta cara, utilitzant la creu d'altar com a motiu

exempta i sense bordura, que reproduïx la tipologia tan recurrent de creus d'altar, d'extrems apuntats (creu aguada), i amb la particularitat que el braç inferior, amb peu, supera el coll entrant dins el peu. El peduncle té forma de cua d'oreneta, de més gruix que el cap i més ben picat a l'anvers, especialment els 13 cm inicials, mentre que el revers, que també manté el tram inicial ben picat, a més d'engruixir-se, es troba simplement desbastat a cops de maceta.

L'estela núm. 17 es troba en un estat de conservació molt precari que no en deixa veure la decoració

Estela 17

Estat de conservació: Molt dolent. Serva el disc però molt malmès mentre que el peduncle es troba molt més ben conservat. Especialment afectada per l'erosió que no deixa veure la decoració, presenta a més a més escantonaments en l'àrea perimetral pel que fa al cap i cantó dretre d'ambdues cares.

Mesures: alçada total 82 cm; diàmetre del disc 39,5 cm; ample coll 18,5 cm; alçada peu 43 cm; ample peu 28 cm; gruix cap aprox. 13 cm; gruix

coll 13 cm i gruix peu 13,5 cm.

Època: Baixmedieval-Moderna

Pel que fa a la decoració d'aquesta estela, l'erosió impedeix veure'n el motiu; solament dos únics traços incisos i verticals en una de les cares apunta la possibilitat que pogués tractar-se del braç inferior d'una creu, probablement fixada perquè sembla rematar-se en punta. El peduncle segueix la tipologia de peduncles trapezoïdals o en cua d'oreneta, molt regular i proporcionat.

Estela 18

Estat de conservació: Dolent. Conserva peduncle i cap sencers, però amb escantonament lleus en l'àrea perimetral de l'anvers i revers; molt més greu és el desgast de la pedra, especialment a l'anvers, provocat pels agents meteorològics.

Mesures: alçada total 87 cm; diàmetre del disc 35,5 cm; ample coll 15 cm; alçada peu 52 cm; ample peu 24,5 cm; gruix cap 17,5 cm; gruix coll 16 cm i gruix

Amb alguna variant, l'estela núm. 18, esdevé germana quant a decoració de l'estela núm. 14

peu 16 cm.
Època: Baixmedieval-Moderna
En descriure aquesta estela podem establir un paral·lisme pel que fa a la decoració, tot i alguna variació, amb l'estela núm. 14. Es tracta, per tant, d'una estela decorada per ambdues cares, igualment sense bordura, amb combinació d'un motiu geomètric rectilini i incís, i d'un motiu aparentment fitomòrfic en relleu (pinya, pera...) o signe parlant o heràldic (campana, bossa o sac lligat...) a l'anvers i una creu de tipologia semiretrinxada aparentment amb endoll al revers. Pel que fa a l'anvers, la variació rau en el motiu geomètric, de dimensions més reduïdes i invertit. El peduncle és també en cua d'oreneta.

Rudimentària i desproporcionada, l'estela núm. 19 no presenta decoració visible, potser degut al desgast de la pedra

Estela 19

Estat de conservació: Dolent. Serva disc i peduncle, però amb escrostonaments en tota l'àrea perimetral d'una de les cares i algun sector també perimetral de l'altra. Així mateix es troba força malmesa a causa de l'erosió, especialment en una de les cares, cosa que n'impedeix de veure, si és que n'hi havia, cap mena d'element decoratiu.

Mesures: alçada total 74 cm; diàmetre del disc 36,5 cm; ample coll 18 cm; alçada peu 38 cm; ample peu 29,5 cm; gruix cap 19 cm; gruix coll 19 cm i gruix peu 20,5 cm.

Època: Medieval-Moderna

Es tracta d'una estela de factura molt rudimentària i desproporcionada on no s'endevina cap element decoratiu, molt probablement a causa dels efectes de l'erosió. Pel que fa al peduncle, és en cua d'oreneta, tanmateix força mal esculpit.

Estela 20

Estat de conservació: Dolent. Té peduncle i cap sencers; amb tot es troba força malmesa per escrostonaments generalitzats en ambdues cares i en el peduncle. Mesures: alçada total 103 cm; diàmetre del disc 48 cm; ample coll 26 cm; alçada peu 55 cm; ample peu 25 cm; gruix cap 13 cm; gruix coll 17,5 cm i gruix peu 16 cm.
Època: Medieval-Moderna

De grans dimensions, pel que fa especialment a la seva alçada total, documentem una única incisió vertical i força estreta, feta amb burí que probablement indicaria part del braç inferior d'una creu; es troba en el centre de la punta d'una cara. El peduncle és recte o de costats paral·lels.

L'estela núm. 20 té una llargària considerable, però el seu estat de conservació no en permet endevinar la decoració

Malgrat no conservar el peduncle, l'estela núm. 21 presenta una decoració força reeixida; amb els instruments de la Passió i la data "1553" en una de les seves cares

Estela 21

Estat de conservació: Regular-Dolent. Conserva només el cap, que es troba parcialment escantonat en ambdues cares, del cantó sinistre del cap en una cara i del centre del cap en l'altra. Mesures: alçada total (sense peduncle) 42 cm; diàmetre del disc 41 cm; ample coll 21 cm; gruix cap 15 cm i gruix coll 15 cm. Època: s. XVI (1553)

Només se'n conserva el cap, cosa que hom ha de lamentar atesa la seva singularitat i la bona realització escultòrica. El seu cap és octogonal amb els costats lleugerament aconcavats, cosa que l'exclou de la tipologia de discoïdals. Si ens centrem en la seva decoració, a l'anvers hi trobem dins de bordura simple un baix relleu capçat per la data de realització (1553) i la representació dels instruments de la passió: l'esponja que atansaren als llavis de Crist, una llança, l'escala, el martell, els claus, els daus, probablement les tenalles i el fuet, i centrant l'escena la creu de Calvari, com símbol de la passió i mort de Crist. Val a dir que la representació de la crucifixió en totes les seves variants (creus de Calvari, instruments de la Passió...) i suports (pintura, escultura...) pren un gran relleu durant l'època baixmedieval que es perllonga durant els segles immediatament posteriors, cosa que podria explicar, en part, el motiu adoptat en aquesta estela. Pel

Decoració fitomòrfica, probablement identificable amb l'Arbor Vitae, en l'altra cara de l'estela núm. 21

que fa al revers, també dins bordura que segueix el traç dels costats de l'estela, un motiu vegetal en baix relleu que, sense poder-lo determinar a causa del mal estat de conservació, podria identificar-se amb alguna representació de l'*Arbor Vitae* o arbre de la vida, de gran significació i contingut simbòlic. El món medieval –ens diu Miró– entengué l'arbre com un signe de la puixança que Déu manifesta en l'església considerada com un jardí que Ell ha plantat a la terra; esdevé alhora el signe de Crist. L'arbre és, en principi, la figura de Crist donada en l'escriptura com arbre de la vida. Si porta fulles, com és el nostre cas, l'arbre pot significar també el Paradís, lloc de l'eterna felicitat. També pot ser signe de l'eternitat i de la immortalitat (Miró, 1986, ps. 52-55).

L'estela núm. 22 conserva parcialment el peduncle però conserva un interès quant a la seva decoració. En aquesta cara en base a tres cercles concèntrics

Estela 22

Estat de conservació: Regular. Conserva el cap i part del peduncle; la decoració hi és ben visible gràcies a un estat de conservació acceptable amb només petits escrostonaments en l'àrea perimetral, especialment en el revers, i més o menys erosionat el perfil. Mesures: alçada total 48 cm; diàmetre del disc 39,5 cm; ample coll 14 cm; gruix cap aprox. 16 cm; i gruix coll 18 cm. Època: Baixmedieval-

Moderna

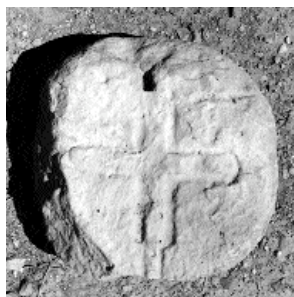
La decoració és en ambdues cares i esdevé una de les esteles més interessants de la col·lecció, conjuntament amb la 14, 21 i 25. A l'anvers, sense bordura i emprant la tècnica de la incisió amb burí, trobem un únic motiu caracteritzat per tres cercles concèntrics, mentre que al revers apareix representada novament el signe més significatiu i repetit de la creu, en aquest cas de braços rectes, separats pel creuer en quadre que sobresurt, i amb els extrems dels braços trilobats-aguts menys el braç inferior que és astat o amb endoll; d'aquesta creu

De la mateixa estela núm. 22 en destaquem la realització del motiu, en aquest cas d'una creu de braços trevolats-aguts

en destacaríem la tècnica emprada (mitjançant el buidat dels braços de la creu, menys el creuer que sobresurt) i la perfecció aconseguida. Quant a la iconografia d'aquesta estela, és interessant el motiu emprat a l'anvers sobretot pel seu significat simbòlic ja que el cercle és símbol de perfecció. Es tracta, com diu Miró, d'un element on es poden llegir tots els significats tant

de tradició cristiana com pagana. La representació del cercle relacionat amb el culte solar s'introdueix a Occident en el període neolític, posteriorment en l'Egipte faraònic el cercle esdevé símbol de l'eternitat i de l'infinit, i els xinesos l'empren per designar un món sense principi ni fi; antigues religions de l'Índia, Iran, Mesopotàmia i Grècia també utilitzaren la imatge circular amb gran riquesa de significats. Finalment, el cercle és emprat pels primers cristians i adoptat posteriorment com a símbol d'eternitat, del cel, de perfecció o de la vida perdurable, principi i fi de totes les coses (Miró, 1986, ps. 40 i 99). Aparentment, si s'hagués conservat la totalitat del peduncle seguiria la tipologia de peduncle recte o de costats paral·lels.

L'estela núm. 23 és de factura molt barroera i es troba força malmesa, guarda relació quant a la decoració amb les esteles 12, 15 o 27

Estela 23

Estat de conservació: Dolent. L'estela només conserva el cap, però amb escrostonaments en tota l'àrea perimetral, especialment al cantó dretre de l'anvers i cap i cantó dretre del revers, i molt malmesa a causa de l'erosió que n'impideix veure totalment la decoració, especialment a l'anvers.

Mesures: alçada total (disc) 43 cm; diàmetre del disc 43 cm; gruix cap 17 cm i gruix coll 17 cm.

Època: Medieval-Moderna

Presenta decoració en ambdues cares, que hom endevina força barroera i feta per les mans d'un humil picapedrer, i alhora poc visible, molt més a l'anvers, degut al desgast de la pedra. A l'anvers, sense bordura, documentem un rebuidat de la pedra que sembla contornejar la silueta d'un edifici aparentment fortificat tipus castell; recordem que el castell és un motiu emprat en les representacions escultòriques de les esteles 12, 15 o la 27, guardant més semblances amb les dues darreres, i que hem relacionat, com hem vist però sense assegurar res, amb els cognoms Tristany o Salavert. Al revers el motiu representat és la creu, també exempta i sense bordura, en aquest cas de braços rectilinis, convexada pel que fa als extrems, i braç inferior amb un apèndix que la convertiria en el tipus de creu astada o amb endoll. La tècnica emprada ha estat la incisió, molt poc depurada, que la fa desproporcionada i imperfecta de contorns.

Estela 24

Estat de conservació: Dolent. L'estela només conserva, força malmès, el cap i part del peduncle; es tracta d'una estela esculpida, com totes les altres, en pedra sorrenca, però aquesta extremadament tova, cosa que s'evidencia en l'enorme desgast del cap i el centre; el procés de degradació, tanmateix, no s'atura amb els efectes de l'erosió sinó que cal afegir-hi la desaparició, per fractura, de pràcticament tota la zona del cap. Pel

Amb desgast evident de la pedra, l'estela núm. 24 presenta decoració en una única cara en base a una creu grega unida a la bordura

que fa al peduncle només en conserva la part inicial propera al coll. Mesures: alçada total conservada 48,5 cm; diàmetre del disc 37,5 cm; ample coll 16 cm i gruix coll 11,5 cm. Època: Baixmedieval-Moderna

Aquesta estela, esculpida en pedra sorrenca més aviat marronosa, presenta decoració en una única cara. Excepcionalment, juntament amb les esteles núms. 3, 6 o la 12, presenta bordura, que és del tipus simple, a la que s'uneix el motiu central: la creu; per tant hem de parlar de bordura-creu perquè l'element decoratiu té contacte amb la bordura. Esculpida en baix relleu, segueix la tipologia de creu grega. Pel que fa al peduncle, a la llum dels pocs centímetres que conserva, hem de parlar d'un peu recte o de costats paral·lels.

Sense peduncle, l'estela núm. 25 presenta un motiu zoomòrfic a l'anvers (dos ocells enfrontats)

total conservada 45 cm; diàmetre del disc 46 cm; ample coll aprox. 28 cm; gruix cap aprox. 20 cm i gruix coll aprox. 22 cm.

Època: Altmedieval (a partir s. XI)

Pel que fa a la decoració, l'estela presenta decoració en ambdues cares, feta per les mans d'un humil escultor si fem cas dels traços desproporcionats i barroers de les representacions. En qualsevol cas l'estela serva un interès i un encant per les formes i pel motiu animal que s'hi representa a l'anvers. Es tracta de dos ocells enfrontats, gravats a la pedra amb burí, probablement dues perdus; animal aquest que és força representat en l'art visigòtic com a símbol de l'Església i la veritat, encara que té també altres significats com l'engany i el furt, segons ens diu Miró. Aquesta realització té els seus antecedents en el tema de l'enfrontament de dos ocells, gene-

Revers de la mateixa estela núm. 25

ralment dos coloms o paons, com a motiu central d'un vas o calze, capçats per una creu, que simbolitzen plegats l'ànima del cristià i el lloc d'on brolla l'aigua viva de Déu. No sabem, per tant, si l'humil escultor d'aquesta estela, amb absència de la creu, pensà en el seu simbolisme i significació cristiana (Miró, 1986, ps. 70 i 71; Miró, Catalunya romànica, p. 417). Al revers, el símbol representat, també emprant la tècnica de la incisió, és la creu de tipus enquadrada de cairó.

L'estela núm. 26 no conserva peduncle i la seva decoració és idèntica en ambdues cares, utilitzant el tan repetit motiu de la creu

Estela 26

Estat de conservació: Dolent. Conserva només, i força malmès, el cap, amb escantonaments en ambdues cares, sobretot afectant l'àrea perimetral, i desgast generalitzat de la pedra per la influència dels agents meteorològics, i de manera més pronunciada en una de les cares.

Mesures: alçada total conservada 48,5 cm; diàmetre del disc 49 cm; ample coll 25,5 cm; gruix cap 15 cm i gruix coll 15 cm.

Època: Medieval-Moderna

Esculpida en pedra sorrenca grisa, presenta idèntica decoració en ambdues cares prenent com a motiu central i únic la creu, exempta i sense bordura. De realització modesta, emprant com a tècnica la incisió, segueix la tipologia de creu llatina, més evident en una cara que una altra, amb els extrems (menys el braç inferior) eixamplats o creu semiretrinxada.

Encara que molt malmesa, per la seva decoració l'estela núm. 27 la podríem qualificar de germana bessona de l'estela 15

Estela 27

Estat de conservació: Molt dolent. Conserva només part del cap, amb desaparició del pràcticament tot un cantó de l'estela, part de la punta, per tant sense coll, i escrostonaments en el cantó dret del cap a l'anvers i centre del cap i tot el cantó sinistre del revers. També el desgast natural de la pedra provoca que la decoració només es vegi en part.

Mesures: alçada total conservada 45 cm; diàmetre del disc aprox. 46 cm; gruix cap 10 cm i gruix coll 20 cm.

Època: Baixmedieval-Moderna

Germana bessona, però de menors dimensions, de l'estela núm. 15, presenta també decoració en ambdues cares. Sense bordura, a l'anvers hi trobem representat aparentment un castell emmerletat i torrejat, amb porta d'ingrés d'arc de mig punt i de doble fulla. La seva realització tècnica ha estat la incisió amb burí i podria vincular-se, com hem dit més amunt, al cognom Tristany o Salavert. Sense bordura també, al

revers tornem a trobar la creu com a element únic, essent de braços rectes amb els extrems flordelissats o trilobats (l'erosió no ho deixa veure clarament), atenent al braç inferior, amb endoll o astada, i atenent al creuer, enquadrada de cairó. Per la seva realització també va utilitzar-se la mateixa tècnica de la incisió (d'1 cm d'ample aproximadament) feta amb burí.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES/CONTEXT HISTÒRIC

Del fossar antic d'Ivorra, que s'estenia per una part molt important del sòl actualment ocupat per les escoles, ajuntament, bar i terrenys adjacents a l'església i cal Salvadoret, ens en dona notícia Pascual Madoz a començament segle XIX en aquests termes: "...el cementerio contiguo á la igl. es bastante capaz, y en él hay algunos olivos, cuyo aceite, se emplea para la lámpara del Santísimo...". El lloc on es localitzaven aquestes esteles era a l'antic fossar i el moment en què foren arrencades del seu emplaçament original, per tant, durant els mesos previs a la inauguració del nou cementiri, que es produí a l'any 1940. En relació al nou cementiri, l'actual, aquest va ser projectat l'any 1935, a uns 700 m al nord del nucli, en la partida anomenada "Candela" o "Candeles" propietat de Josep Farré Camps. Tanmateix, sobrevingué la Guerra Civil i les obres s'hagueren d'ajornar. Va ser bastit aprofitant part de les pedres de la primitiva església romànica i va ser beneït el 17 de maig de 1940 per Mn. Isidre Fitó, rector d'Ivorra entre 1927 i 1942, el qual n'explica els detalls al llibre rectoral: "El dia 17 de maig de 1940 i degudament autoritzat per el Sr. Bisbe de Solsona, vaig benehir solemnement el nou Cementiri d'Ivorra, acompanyat de varis senyors Rectors vehins de Iborra. Fou construït el nou Cementiri, durant la vigència de l'injusta llei (i per tant no era tal llei) anomenada de secularització de cementiris". L'any 1957 l'obra del cementiri va ser reformada d'acord amb el projecte de l'arquitecte Ignacio de Villalonga Casañes.

L'estela discoïdal és un senzill monument funerari, indicatiu d'un enterrament, fet en pedra, generalment sorrenca o tova perquè és més fàcil de treballar. Feta d'una sola peça, presenta sempre dues parts: el cap o disc, que acostuma a ser decorat, i el peu o peduncle, que és la part de l'estela que es clava al terra. L'origen de les esteles discoïdals es remunta, segons els estudiosos, al primer mil·lenni aC, però les esteles més primitives que han arribat als nostres dies, procedents dels antics fossars que s'obrien a redós de l'església, no regularien més enllà dels segles XII-XIII. Amb la desafecció d'aquests fossars, moltes de les esteles van ser enterrades, destruïdes, reutilitzades en la construcció o utilitzades com a element decoratiu dels cementiris nous que van bastir-se generalment entre el darrer quart del s. XIX i el primer quart de s. XX; de manera que les esteles que han arribat fins als nostres, generalment ja no estan situades a la capçalera d'una tomba, sinó que es troben fora del seu context. En poblacions com Sanaüja i Ivorra, el motiu pel qual s'han pogut conservar les esteles rau en la utilització dels antics fossars fins ben entrat el segle XX.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Aquesta és, sens dubte, una de les col·leccions importants d'esteles discoïdals de la comarca de la Segarra, la més important de les quals es troba a la vila de Sanaüja. Hem dit que procedien de l'antic fossar situat a redós de la primitiva església de Sant Cugat. L'any 1935, en inaugurar-se el nou cementiri, aquest fossar va ser definitivament desafectat i l'any 1984, els terrenys que ocupaven l'antic fossar van ser cedits al poble d'Ivorra per a la construcció de la nova escola pública, el local social i un bar. Les esteles, que van ser retirades del seu emplaçament, van ser repartides entre els baixos del local social i el Santuari.

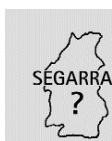
Com pensen molts dels estudiosos d'aquest tipus d'escultura funerària, som del parer que per una millor protecció caldria, no solament la seva catalogació –que és l'objecte del present estudi– sinó la seva protecció declarant-les com a Bé d'Interès Local per part de l'ajuntament.

Aquesta col·lecció d'esteles es troba, com hem dit, a l'interior del Santuari de Santa Maria juntament amb altres peces escultòriques, com són una llosa sepulcral de la família Salavert, la part baixa d'un fust d'una creu termenal, una làpida amb una epigrafià il·legible, un ornament per anar en un dels extrems del frontó del santuari i una pica de la qual es desconeix la funció.

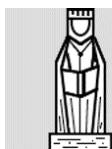
BIBLIOGRAFIA

- AA.VV.: *Les esteles discoïdals dels Països Catalans. Estat de la qüestió*. Reus 1993.
- Catalunya romànica*, vol. XXIV. Barcelona 1997, p. 417.
- "Cementiri". Arxiu Municipal d'Ivorra. Caixa 276 bis.
- FLUVIÀ, Armand de: *Diccionari general d'heràldica*. Barcelona 1982.
- IGLÉSIES, Josep: *El fogatge de 1497*, vol. II. Barcelona 1991, p. 207.
- IGLÉSIES, Josep: *El fogatge de 1553*, vol. II. Barcelona 1981, ps. 433 i 434.
- Llibre del Rectorat de Iborra (1916-1961)*. Arxiu Rectoral d'Ivorra.
- MADOZ, Pascual: *Diccionario geográfico, estadístico, histórico de España y sus posesiones en Ultramar*, vol. IX. Madrid 1847, ps. 380.
- MENCHON, Joan: *Algunas cuestiones metodológicas en el estudio de las estelas de los "Países Catalans"*, Cuadernos de Sección. Antropología-Etnografía 10. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1994, ps. 553-576.
- MIRÓ, Josep M.: *Esteles funeràries discoïdals de la Segarra*. Tàrraga 1986.
- MIRÓ, Josep M.: *Esteles funeràries i tapes de sepultura amb heràldica*. "Urtx" núm. 12. Tàrraga 1999.
- MADOZ, Pascual: *Diccionario geográfico, estadístico, histórico de España y sus posesiones en Ultramar*, vol. IX. Madrid 1847, ps. 379 i 380.
- RIU, Manuel: *Alguns costums funeraris a l'Edat Mitjana a Catalunya. Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya*. "Acta/Mediaevalia" annex 1. Barcelona 1982.

ESTELA EPIGRÀFICA

Nucli: Ivorra
Distància des de Cervera: 17 km
Accés: Carretera + pista
Indret: *L'estela es troba dipositada a l'interior del santuari.*

Tipologia: Estela
Època (èpoques): Moderna
Estat de conservació: Dolent
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

Original: Religios/Culte funerari
Actual: En desús/Element d'interès escultòric

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Es tracta d'una estela rectangular epigrafiada esculpida en pedra sorrenca. Es troba en molt mal estat de conservació a causa del desgast natural de la pedra i d'algun que altre escrostonament. La inscripció, molt rudimentària, ens dóna notícia d'un es trobat poc després. Mides: 74 cm d'amplada x 37 cm de llarg i 10 cm de gruix.

Quant a la decoració, indicar que el camp epigràfic es troba a l'interior d'una senzilla incisió rectangular que l'emmarca. Pràcticament il·legible, llevat d'algun mot, deduïm que està escrit en llatí: + HIC · R[...] IESC · / GVI[...]E[...]VINDA A / PEN EN IN PACE.

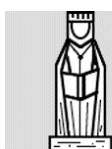

Encara que molt malmesa pel desgast natural de la pedra, deixa entreveure part de la inscripció

LLOSA SEPULCRAL DELS SALAVERT

Nucli: Ivorra
Distància des de Cervera: 17 km
Accés: Carretera + pista
Indret: *La llosa sepulcral es troba dipositada a l'interior del santuari.*

Tipologia: Llosa sepulcral
Època (èpoques): s. XVII
Estat de conservació: Dolent
Interès: Baix-Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Religiós/Culte funerari
Actual: En desús/Element d'interès escultòric

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Llosa sepulcral dels Salavert, família documentada a Ivorra ja al s. XV que empra com a emblema heràldic la torre típica d'Ivorra

És tracta d'una tipologia força comuna de llosa que tapava un sepulcre, esculpida en pedra sorrenca grisa pròpia del país. Presenta un estat de conservació força dolent, suposem en part que a causa del seu trasllat des de la parroquia, amb importants escrostonaments en tot el seu perímetre i fragmentada per la meitat, de dalt a baix i en dos fragments menors. Mides: 105 cm (aproximat) de llarg x 72 cm

d'ample i 14,5 cm de gruix.

La decoració de la llosa obliga a parlar d'un escultor força destre, presentant un emmarcament a partir d'una doble incisió rectangular que ressegueix tot el seu perímetre, a l'interior del qual s'hi distingeixen dos camps, el superior per a representar-hi l'emblema familiar i l'inferior que és epigràfic. L'emmarcament té una inscripció incisa parcialment perduda a causa dels diferents escantonaments i el desgast natural de la pedra, que resa: [...] VTITVIT · MONVMENTVM · [...] VIS · HOC · IN · TEMP [...] OS. En el camp superior, reservat a l'heràldica familiar com una forma d'individualitzar i personalitzar el sepulcre, hi ha representat en baix relleu una torre emmerletada i maçonada damunt podi atalussat, i portal d'arc de mig punt. En el camp inferior una altra inscripció, també incisa diu: HAC · IACENT · / FOSSA · CLA[...] / DE · SALAVERT / SANGVINIS · / OSSA. Finalment, entre la doble incisió de l'emmarcament i les lletres "Ossa" trobem el forat de l'anella.

El traç escultòric del text ens fan pensar en un treball no anterior al s. XVII.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

Els Salavert eren una família que procedien de Castellfollit de Riubregós. Els trobem documentats a Torà durant els segles XIV i XV. Havien estat notaris i procuradors dels Cardona i propietaris de terres als Plans de Solibernat. Tot i la seva vinculació directa amb Castellfollit, Coberó, citant un document datat a Cardona a 12 d'octubre de 1340, ens relaciona els Salavert amb Ivorra: "(la vescomtessa de Cardona) ...concedeix la dita aigua a Ramon de Salavert, fill d'en Ramon, del lloc d'Ivorra perquè pogués menar-la a un seu molí edificat en lo torrent o ribera del Llobregós del terme de Torà, o servir-se'n a la seva voluntat"

(Coberó, 1982, ps. 52-53). Apareixen en un plet al s. XIV amb la vila de Torà per l'ús de les aigües del rec dels Moriquers o d'Ivorra i, al s. XV, en una concessió que fan als terratinents dels Plans de Fontanet.

La consulta de les fonts ens ha permès d'identificar, a Ivorra, diversos noms que responen a aquest apel·latiu: Joan de Salavert (1481 i 1497), Bernat Çalavert (1553), Jaume Joan de Salavert (1605) i Miquel de Salavert (1632). La casa que era dels Salavert és l'actual casa Isidre. Jaume de Salavert la vengué a Francesc de Camats i posteriorment va passar a l'heretat dels Tristany d'Ivorra, passant a formar part del patrimoni de la família Nuix a final segle XVIII.

BIBLIOGRAFIA

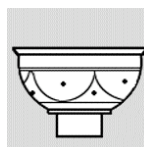
- Arxiu Nuix (Cervera), lligall "Patrimoni d'Ivorra".
- COBERÓ, Jaume: *Història civil i religiosa de la vila de Torà*. Torà 1982, ps. 51-59.
- IGLÉSIES, Josep: *El fogatge de 1497*, vol. II. Barcelona 1991, p. 207.
- IGLÉSIES, Josep: *El fogatge de 1553*, vol II. Barcelona 1981, ps. 433 i 434.

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

PICA BENEITERA

Nucli: Ivorra
Distància des de Cervera: 17 km
Accés: Carretera + pista
Indret: La pica es troba a l'interior del santuari.

Tipologia: Pica
Època (èpoques): s. XVII (1663?)
Estat de conservació: Regular
Interès: Mitjà-baix

UTILITZACIÓ

Original: Religiós/Objecte litúrgic
Actual: Religiós/Objecte litúrgic-element d'interès escultòric

A l'interior del Santuari de Santa Maria, en el mur de l'epístola, repenjada en la pilastra que separa les dues primeres capelles laterals, sota mateix del cor, hi documentem aquesta pica d'època moderna, molt probablement del temps en què va bastir-se l'edifici que coneixem, és a dir, al 1663.

Es tracta d'una pica beneitera, de 107 cm d'alçada total, esculpida en pedra sorrenca grisa i constituïda per un peu o sòcol, fust i vas, amb el peu i el fust esculpits en un sol bloc. El sòcol és de secció circular, motllurat a manera de doble collarí que fixa l'arrencada del fust cilíndric. En total sumen 70 cm d'alçada. El fust és acanalat, volent imitar en certa manera les estries d'una columna clàssica, i presenta collarí superior decorat amb incisions en baix relleu de tipus geomètric, damunt del qual s'assenta una mena de capitell

Malgrat trobar-se malmesa, la pica de Santa Maria serva encara els detalls d'una escultura remarcable

quadrangular motllurat que serveix de base per al vas.

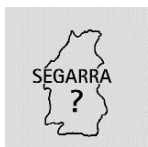
El vas (65 cm de diàmetre) presenta en la seva cara externa una decoració gallonada en la part baixa i un fris superior que la corona decorat amb motius vegetals, d'on sortien dos caps escultrats que van ser mutilats en algun moment. Pel damunt transcorre una petita motllura prèvia al llavi. L'interior del vas és també gallonat, però en negatiu practicant un rebaix en la pedra. El fons està picat.

BIBLIOGRAFIA/FONTS

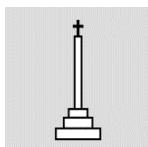
-Fons Agustí Duran i Sanpere, fotografies (AHCC). Cervera.

DESCRIPCIÓ TIPO LòGICA

CREU DE LA SANTA MISSIÓ

Nucli: Ivorra
Adreça: p. Major s/n
Distància des de Cervera: 18 km
Accés: Carretera
Indret: *Seguint les indicacions fins al nucli d'Ivorra. Es troba al costat de les Escoles Pùbliques i local social, en la part alta del poble.*

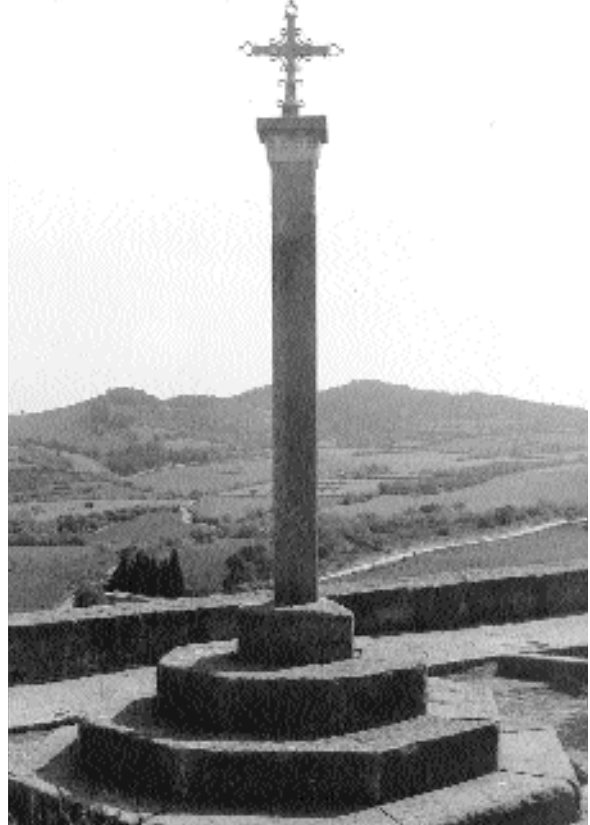
Tipologia: Creu monumental
Època (èpoques): 1947
Estat de conservació: Bo
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

Original: Religios/Culte

Actual: Element d'interès escultòric

L'actual és de factura molt senzilla, esculpida en

Transformada en diferents moments, la Creu de la Santa Missió té un origen força reculat

pedra sorrenca sense pretensions estètiques destacables; una adaptació, en definitiva, de l'anterior tot aprofitant aquelles parts que conservava en bon estat. La seva estructura queda conformada, per tant, per la típica graonada, sòcol, fust, capitell i creu. De planta octogonal, la graonada presenta tres únics graons, cadascun dels quals està format per vuit peces corresponents a les vuit cares. El sòcol és monolític, també de secció octogonal i sense decoració més enllà d'un abuxardat de les cares, i conjuntament amb la graonada mesuren 84 cm d'alçada. Presenta, així mateix, escrostonaments a bona part de les seves arestes. El fust és considerablement més baix que el primitiu i vuitavat amb l'encaix al sòcol quadrangular, tal com s'acostuma a donar en aquest tipus de creus. Tanmateix s'observa fragmentat a uns 150 cm del sòcol i des d'aquí s'eleva passant a tenir quatre cares, cosa que indicaria que en la darrera de les restauracions s'hauria rebaixat la canya considerablement tot reaprofitant l'última peça esculpida tocant al capitell que, segons la fotografia de Tous, acabava de forma quadrangular. Actualment mesura 191 cm, molt per sota del fust original que probablement hauria passat els 3 m. El capitell, de factura senzilla i moderna,

mesura 18 cm d'alçada, és de planta quadrada, amb l'equí i l'àbac decorats, el primer amb el motiu de la flor de lis en relleu i el segon emprant motius geomètrics. La creu és de ferro forjat, imitant l'original però sense arribar, ni per aproximació, al treball de la primera. Fa 53 cm de braç vertical i 45 cm de braç horitzontal. Val a dir que, cap a l'any 1965, segons la fotografia de J. Tous, la creu era de pedra.

De la primitiva creu que hom pot conèixer a través de sengles imatges dels anys 1916 i 1917, en destacàrem el seu particular sòcol i el capitell que juntament amb la creu figuren sempre com els elements més destacables des del punt de vista artístic. Tanmateix les imatges no ens permeten d'arribar a una descripció precisa més enllà de constatar la presència al capitell de figures esculpides, probablement evangelistes, formant un fris que s'estendria per tot el tambor. La creu indubtablement és de ferro amb elements artístics que sobresurten per tota l'àrea perimetral dels braços.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES/CONTEXT HISTÒRIC

La creu que avui coneixem no és, ni de bon tros, la creu espectacular d'entrada a la vila que hom ha pogut conèixer a través de dues fotografies dels anys 1916 i 1917. Tampoc no és al cent per cent la creu que va bastir-se després de la guerra civil de 1936-39, a l'any 1947 amb motiu de la celebració de la Santa Missió, que molt oportunament va fotografiar Joan Tous cap a l'any 1965 a instància d'Agustí Duran i Sanpere. La creu d'ara és el resultat d'una darrera intervenció que va practicar-se l'any 1982, i que va anar encaminada a restituir la creu i el capitell, i rebaixant-ne el fust. Es tracta, per tant, d'una creu l'origen de la qual -almenys d'alguns dels seus elements o parts- es remuntaria als segles XVI i XVII, i que ha patit, com moltes, les greus conseqüències de la revolució del 1936; les més aviat poc afortunades restauracions, el 1947 i el 1982, li han canviat completament la seva fesomia.

La primera era una creu de gran alçada, bastida damunt de cinc graons i sòcol, i escultòricament des-

Detall de l'antiga creu monumental que presidia l'entrada al poble, en una foto de començament de segle (Clixé procedent de l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. Foto de F. Blasi Vallespinosa)

tacable pel que fa al capitell i amb detall de creu de forja a la part superior. S'emplaçava aproximadament en el mateix indret de l'actual davant d'un dels portals d'entrada al poble, el Portal de la Vila, i molt a prop del primitiu temple parroquial, tal com mostren les imatges. La gent del Centre Excursionista ens la presentava com la "Creu del padró". La creu que coneixem es bastiria de bell nou, completament modificada i sense aprofitar cap de les seves parts.

Mn. Antoni Bajona, ecònom d'Ivorra entre 1944 i 1947, escriu la crònica de la celebració de la Santa Missió en la qual es fa esment de la inauguració de la creu. Aquesta crònica quedà recollida en la llibreta rectoral i diu textualment: "Con la aprobación y bendición

La mateixa creu des d'una altra perspectiva en una imatge de l'any 1916; a l'esquerra el mur nord de la primitiva parroquial (Arxiu Històric Comarcal de Cervera-fons d'imatges. Foto de Josep Colominas)

del Excm. Sr. Obispo se celebró la Santa Misión desde el 26 de diciembre de 1946 al 5 de enero de 1947, que predicaron el M. I. Dr. D. Ramón Espert, y el Rdo. P. David de Pinell, Capuchino de la Residencia de Manresa. (...) El domingo, día 5, vigilia de la fiesta de los Santos Reyes, tuvo lugar la conclusión. La Villa de Iborra amaneció engalanada con guirnaldas, colgaduras y banderitas. A las 8 llegó el Excmo. y Rdmo. Sr. Obispo que quiso realzar con su presencia las fiestas de Iborra y compartir las alegrías y emociones de sus apreciados hijos. Celebró la Misa de Comunión General, enfervorizando a los fieles con una plática llena de unción y de celo apostólico. A las 11 tuvo lugar la entronización del Sdo. Corazón de Jesús en la casa de la Villa y en la Escuela Nacional. El Sr. Alcalde, D. José Llorens, y la Srta. Maestra leyeron hermosas bienvenidas al Rey de los Cielos, consagrando Escuela y Villa al Divino Corazón. El Sr. Obispo glosó con una bella alocución el acto que acababan de realizar nuestras dignas Autoridades. Acto seguido el pueblo en masa se dirigió en procesión al lugar donde se ha levantado la Cruz de piedra de 5 metros de altura como recuerdo de la Santa Misión. Terminada la bendición de la misma por el Sr. Obispo, el P. David con

Imatge de la creu tal com va quedar després de la seva restauració l'any 1947 (fons A. Duran i Sanpere-AHCC. Foto de Joan Tous)

una vibrante alocución enardecido al pueblo allí congregado, finalizando con entusiastas vivas a Iborra católica, al Sr. Obispo y al Papa."

La creu que avui coneixem tan sols s'aproxima a l'original, esculpida i aixecada, com moltes, durant els segles XVI i XVII. S'emmarcaria, per tant, dins el context de l'època moderna com una pràctica força habitual a les nostres terres que es remuntaria als primers anys del romànic. Els primers textos ens parlen de creus utilitzades preferentment com a fita d'un espai sagrat destinat a enterrament, en els límits d'una parròquia o d'un terme; d'aquí ve que molts cops s'usi el qualificatiu de "creu de terme" per tal de definir aquest tipus de monuments cruciformes. Tot i el seu origen tan llunyà, els experts consideren que difícilment hom pot trobar una creu l'origen de la qual vagi més enrere del segle XIV. Serà en el segle XV, moment de plenitud del gòtic, que aquesta pràctica d'aixecar monuments cruciformes es generalitza més, però sobretot, com hem dit més amunt, durant els segles XVI i XVII, essent més infreqüents les creus bastides en els segles XVIII i XIX.

El seu ús, però, ha estat divers, presidint espais en senyal de protecció (dels fidels, de les collites, de les tempestes...) o de convidament a l'oració. Per això les podem trobar a la sortida d'un poble, en una cruïlla de camins, en un cap de terme, en un indret elevat... A partir d'aquesta variada utilització i de les seves característiques constructives hom pot parlar, en termes més tècnics, de creus de terme, creus-fita, creus de fossar, de calvari, creus-pedró, creus commemoratives, creus cobertes, comunidors o monumentals.

Generalment són de pedra, amb preferència per la

pedra sorrenca, amb l'única variant de la pròpia creu que corona el monument que pot ser de ferro, com és el cas de la primitiva creu d'Ivorra (que intenta imitar l'actual). Pel que fa a la seva estructura constructiva, la tipologia més comuna acostuma a començar per una graonada, seguit del sòcol, el fust, un capitell i la creu, essent el capitell i la creu les parts escultòricament més interessants i artístiques, com la de Torà o la d'Hostafrancs, però també n'hi ha de ben senzilles com la de Palou.

Encara que el qualificatiu de creu monumental pugui semblar excessiu si tenim en compte la precarietat constructiva i artística en molts d'aquests monuments cruciformes, ens sembla –com fa Gudiol– un qualificatiu apropiat perquè aconseguix englobar-les a totes, siguin de terme, de fossar, creus-pedró, comunidors...

NOTES COMPLEMENTÀRIES

A l'interior del santuari de Santa Maria, formant part

d'una col·lecció de peces escultòriques (conjunt de 27 esteles discoïdals, una llosa sepulcral, una estela rectangular epigrafiada, un ornament del frontó del santuari i una pica, tot en pedra), hi documentem també un fragment de fust (57 cm d'alçada) de creu termenal o monumental, com es vulgui dir, corresponent a la part quadrangular (22 x 20 cm) que s'encaixa al sòcol. En la part alta, vuitavada, hi ha una incisió circular probablement per fixar-hi el següent fragment de fust. Aquest fragment de creu podria pertànyer a la creu des-

Probable fragment de fust d'una de les dues creus d'Ivorra, que coneixem per sengles fotografies de l'any 1916

crita o a una altra creu que presidia l'entrada al poble, la del portal de cal Millàs, que coneixem gràcies a una imatge de l'octubre de l'any 1916 que hem descobert a l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera (vegeu en aquest mateix apartat: Obres escultòriques desaparegudes).

Una altra creu, de la qual no hem pogut aconseguir, per no existir segons sembla, cap imatge per tal de poder-nos fer una idea de com era, els testimonis orals la recorden localitzada al peu d'un camí, el dels Solans que va cap a Castellfollit de Riubregós, casa Barquets, etc... Es trobava a l'alçada de l'actual barri de la Barceloneta, en un indret que se'l coneix encara amb el nom de la Creueta. Va ser enderrocada cap als anys 20 en ser eixamplat el camí.

INTERVENCIONS

Intervencions conegudes s'efectuaren l'any 1947, amb motiu de la vinguda de la Santa Missió, que serví per rebaixar el fust, canviar la graonada i el sòcol i restituir les parts més artístiques, probablement perdudes

quan la guerra, que són el capitell i la creu. A diferència de la primitiva, en què la creu era de ferro forjat, ara s'esculpeix en pedra. Al 1982, amb motiu de la celebració del bicentenari de la consagració del temple parroquial, s'efectua la segona de les intervencions conegudes, que afecta a l'alçada del fust i al capitell i la creu que coronen el monument, substituïnt com a cosa destacable l'anterior creu de pedra per una de ferro. La darrera de les intervencions, tot sigui dit, ha estat la menys afortunada.

BIBLIOGRAFIA/DOCUMENTS

-Arxiu fotogràfic de l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera (dues fotos de 1916).

-Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya-fons antic, clixé 2437 (1917). Barcelona.

-Fons Agustí Duran i Sanpere (AHCC).

-BASTARDES, Albert: *Les creus al vent*. Barcelona 1983, ps. 9-31.

-COBERÓ, Jaume; GARGANTÉ, Maria; OLIVA, Jordi i ROS, Josep: *Inventari del patrimoni arqueològic, arquitectònic i artístic de la Segarra*, volum II, Torà. Hostafrancs 2000.

-DURAN I SANPERE, Agustí: *Llibre de Cervera*. Barcelona 1977, ps. 337-341.

-GUDIOL, Josep: *Les Creus monumentals de Catalunya*. Barcelona 1919, ps. 7-38.

-*Llibre del Rectorat de Iborra (1916-1961)*, ps. 11-13. Incomplet. Arxiu Rectoral d'Ivorra.

El retaule Major del santuari de Santa Maria d'Ivorra estava dedicat a la mateixa titular del temple. Es trac-

Retaule Major de Santa Maria d'Ivorra cremat el 1936, en una imatge probablement dels anys 1910

CONJUNTS ESCULTÒRICS DESAPAREGUTS

RETAULE MAJOR DE SANTA MARIA D'IVORRA

tava d'un retaule de tipus marià, amb la imatge romànica de Santa Maria al centre, abillada amb vestits postissos i ostentoses joies (vegeu en l'apartat d'orfebreria algunes corones que es conserven). Per la fotografia conservada i la mateixa estructura arquitectònica del temple, sembla que darrere la imatge de Maria s'obria un petit cambril, posteriorment tapat.

Estructuralment, el retaule d'Ivorra responia a la forma de caselles, que s'adaptava a la figura gairebé trapezoïdal de la capçalera. Estava compartimentat en cinc carrers dividits per tres cossos -a més del sòcol a la part inferior- coronats per dossers amb tambor i llanternó. L'estructura d'aquest retaule, però, ja trenca una mica amb l'esquema simètric de la primera meitat de segle XVII -esquema que prové dels retaules gòtics- i que aquí ja adopta una mica més de moviment, tant per l'adaptació del retaule al trapezi de la paret, com per la preeminència del cos central, que aquí es concreta en base a la superposició, de dalt a

baix: del sagrari ocupant un lloc privilegiat i incorporat al mateix retaule, d'acord amb el culte eucarístic impulsat per la Contrarreforma; de la fornícula que alberga la Maredeu i el Nen i d'un registre superior dedicat al Crist Crucificat, que trobem en retaules propers i avui conservats, com el de la Immaculada Concepció de Pujalt o el de Sant Martí de Llanera, a Perecamps. Podem dir, doncs, que el carrer central transmet a la perfecció el missatge eucarístic i de redempció. Pensem que moltes vegades el registre del Crist Crucificat estava coronat per la imatge del Pare Diví completant aquest cicle i que en la fotografia no acabem de distingir. La part central, on es situa la Verge, està flanquejada per àngels tinents, que sostenen torxes per tal de glorificar la imatge de Maria.

A la part baixa, gairebé en el sòcol, hi ha les imatges en relleu de dos sants afrontats; el de l'esquerra té el braç aixecat sostenint quelcom i les cames nues, mentre el de la dreta és un personatge barbat. Ambdues figures estan flanquejades per atlants, el de la dreta situat en escorç. La presència de les figures paganes dels atlants es popularitza enormement en els retaules escultòrics, redefinint la seva simbologia com a al·legoria del suport de la fe. Per damunt del sòcol hi ha la predel·la, tot i que aquesta no té una estructura correguda i definida, ja que en la part central queda

interrompuda per l'estructura que emmarca el sagrari, mentre els carrers laterals presenten una sèrie d'àngels afrontats als extrems. Iconogràficament, doncs, la predel·la es concreta en només dos plafons rectangulars; en aquest sentit ens recorda al també desaparegut retaule de Sant Gil de Torà, on la profusió de decoració només deixava lloc a la representació de dos plafons narratius. Per la fotografia no podem identificar les escenes que contenien aquests plafons, però és probable que fessin referència a algun moment del miracle del Sant Dubte, tal i com succeeix en el retaule gòtic (vegeu l'apartat de pintura), on es representa l'escena del miracle a una banda i la vinguda de Sant Ermengol per tal de verificar-lo a l'altra.

Per damunt de la predel·la, els dos cossos superiors presenten la següent iconografia: els extrems laterals de cada cos presenten dues figures situades l'una per damunt de l'altra, representant diversos sants que no identifiquem, si bé alguns porten la palma del martiri; a banda i banda del carrer central, que ja hem descrit més amunt, el primer cos és ocupat per dues fornícules apertxinades que alberguen les figures de dos sants mitrats, un dels quals –el de la dreta– sosté el reliquiari; pensem que un d'aquests dos sants, sense poder-los identificar amb exactitud, podria tractar-se de Sant Ermengol, Bisbe d'Urgell –la presència del qual pot justificar-se per ser el bisbe que va moure tot el tema del miracle del Sant Dubte. Al segon cos, una làmpada sostinguda del sostre ens impedeix identificar a la fotografia el sant de la dreta, mentre del sant situat a l'esquerra tan sols podem intuir que es tracta d'un sant barbat, identificable amb un dels Pares de l'Església.

Finalment, destaquem d'aquest retaule i segons la fotografia, el color clar, que ens sembla blanc i que podria confondre pel que fa al material del retaule (per la semblança del color que percebem amb el marbre o l'alabastre). El cas és que tenim constància que es tractava d'un retaule de fusta, per la qual cosa l'explicació del color blanc vindria donada pel fet que el retaule no s'arribés a policromar (pensem que hi havia molts retaules que degut al seu cost elevat eren acabats per fases). El que ens ofereix la imatge, doncs, és la fina capa de guix que cobria la fusta, com a preparació per a la policromia i el daurat. Coneixem altres retaules que no van arribar a policromar-se, com el retaule Major de la catedral de Solsona, obra de l'escultor d'origen mallorquí afincat a Manresa Miquel Vidal. El retaule solsoní també va patir els estralls de la Guerra Civil, però al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona se'n conserven alguns plafons que ofereixen el mateix aspecte que el retaule d'Ivorra, amb l'escultura recoberta d'una fina capa de guix que li dona un aspecte gairebé marmori. En definitiva, podem dir que es tracta d'una obra que tot i que encara té dos plafons de caire narratiu, segueix indubtablement el camí que anirà cap als grans retaules unitaris propis del segle XVIII.

L'escultura religiosa barroca segueix les directrius del Concili de Trento (1545-63) i la Contrarreforma, que propugna un enfortiment de la fe enfront dels

protestantisme, per la qual cosa el sentit triomfalista i expansiu de l'església es tradueix a Catalunya i a la resta de la Península en els grans retaules esculperts com a dogma de fe, amb una gran funció didàctica de la figuració, que també suscita el fervor religiós.

Els retaules aniran evolucionant des de l'esquema anomenat de caselles, amb diversos compartiments que propicien el sentit narratiu i pedagògic, fins a l'anomenat retaule unitari, com a culminació d'aquest procés d'"alliçonament" i manifestació d'una veritat definitiva i immutable. Propers a les nostres contrades, dos retaules conservats que exemplifiquen aquesta evolució són el retaule de Sant Martí de Llanera, com a paradigma d'un esquema de caselles, i el retaule del santuari del Miracle, que exemplifica el tipus de retaule unitari, on tots els elements i l'aparent confusió compositiva, convergeixen finalment en l'exaltació de la Verge objecte de veneració. Ja hem esmentat en aquest sentit que el retaule major de Santa Maria representa un moment de transició, en tant que manté una estructura compartimentada, però la protagonista absoluta ja és la titular del santuari. En canvi, el retaule de la nova parroquial de Sant Cugat ja es resol amb una gran fornícula que alberga la imatge titular del temple, tot i que de vegades, si la titularitat és compartida, el sant cotitular es situa en una fornícula per damunt de l'entaulament arquitectònic, com sembla el cas del retaule de la parroquial –almenys pel que fa a l'existència d'una doble fornícula.

Del retaule Major de Santa Maria d'Ivorra no se'n conserva cap document que pugui aportar dades sobre la seva autoria, si bé podem observar per la fotografia que es tractava d'un retaule de qualitat, que podem suposar contemporani del que Joan Grau contracta per l'església parroquial l'any 1685. Així, ens podem aproximar a la data de la seva construcció si tenim en compte que l'any 1684 encara s'efectuen pagaments al constructor Gaspar Roca per les obres del santuari. El retaule, doncs, podia haver estat contractat immediatament o poc temps després. La imatge no ens permet apreciar detalls i trets estilístics, però intuïm que es tractava d'un retaule de bona factura, i no podem descartar una possible implicació d'un dels retaulistes més importants de l'època en la seva execució.

Una fotografia de principis de segle XX ens ofereix una imatge del retaule Major de l'església de Sant

RETAULE MAJOR DE SANT CUGAT

Cugat, que fou destruït durant la Guerra Civil de 1936, tal i com succeí amb el retaule Major del santuari de Santa Maria. La qualitat de la imatge ens impedeix descriure amb detall l'aspecte que devia oferir aquesta obra, però sí que observem que es tracta d'un retaule propi de la fi del segle XVIII, amb una clara preeminència arquitectònica per damunt de l'aspecte iconogràfic o narratiu. La importància de l'aspecte archi-

Retaule Major de Sant Cugat, també cremat el 1936 (clixé procedent de l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. Foto de F. Blasi Vallespinosa)

tectònic està plenament justificada per la intervenció del mestre d'obres Francesc Pons, tracista i constructor de l'edifici, que també projectà el retaule juntament amb l'escultor Francesc Isanta. Es tracta d'un retaule estructurat en una fornícula central –que sembla presidida per una estructura arquitectònica que desconeixem què representava– i una fornícula superior amb una imatge que no gosem afirmar amb rotunditat que es tracti d'una Verge Assumpta –en aquest cas la fornícula inferior faria referència a algun aspecte de Sant Cugat, el sant titular–. El que sí identifiquem es la presència d'àngels tinents a banda i banda de l'estructura arquitectònica, tant a la part inferior com superior, flanquejant en ambdós casos als protagonistes del retaule. Pel que fa a l'estructura arquitectònica, destaquem la presència de dues columnes, aparentment salomòniques, a banda i banda de la fornícula principal, com a reminiscència de l'escultura barroca sistencista. La fornícula superior emergeix d'un entaulament migpartit i culmina en forma d'arc de mig punt. El conjunt és força clàssic i sobri, però els volums entrants i sortints li confereixen un moviment que ens remet a un cert barroquisme.

Dins la geografia catalana, els retaulistes més prolí-

tics i coneguts foren els tallers de Barcelona, Manresa i Vic. Joan Bosch, en la seva monografia sobre els tallers d'escultura al Bages, assenyala l'existència de dos retaules més primerencs, destinats encara a l'antiga parroquial, ambdós desapareguts i realitzats per Miquel Vidal i Joan Grau, dos dels grans realistes de l'època, amb taller a Manresa. Del primer hem esmentat anteriorment que és l'autor del retaule Major de la catedral de Solsona, del qual tan sols es conserven uns quants plafons sense policromar. També el trobem l'any 1636 a Cervera, realitzant unes reformes a l'altar major, que havia estat realitzat per Claudi Perret (juntament amb els Rubió i Robiol) l'any 1598. Miquel Vidal també apareix documentat en altres poblacions properes, com a Pinós –on fa el retaule de Santa Llúcia l'any 1628–, Calaf –on l'any 1649 realitza el tabernacle del Roser i el retaule del Sant Crist–, o Sant Martí de Sesgueioles, on s'encarrega del retaule major el mateix any 1649. Pel que fa a Ivorra, Miquel Vidal signà una àpoca de 50 lliures a Cardona el 10 d'abril de 1646, per a la fàbrica del retaule del Roser, destinat a l'església parroquial d'Ivorra. D'altra banda, l'any 1685 està documentada la realització del retaule de Sant Francesc per part de Joan Grau. Nascut a la tarragonina vila de Constantí, Joan Grau és un dels escultors afincats a Manresa més famosos i que acapara un gran nombre d'encàrrecs al llarg del segle XVII; va ser succeït en la nissaga pel seu fill Francesc. A la Segarra el trobem realitzant els retaules majors de Pinós (1650), Claret i Conill (1651), Ferran (1652), Llanera (1652?) i Calaf (1657). Sembla que aquest escultor va romandre una temporada a Calaf, durant la qual realitzà tots aquests encàrrecs per a poblacions segarrenques. El retaule de Sant Francesc per a l'església parroquial d'Ivorra, però, fou realitzat tres dècades després, ja cap al final de la seva activitat artística.

Del retaule de la nova parroquial de Sant Cugat, consagrada l'any 1782, en coneixem més dades que no pas del retaule del Santuari. En aquest cas va ser construït per Francesc Isanta i Gatuelles, escultor, i Francesc Pons i Soler, paleta; ambdós de la ciutat de Solsona i testimonis presents de l'acte de consagració del temple el dia 1 de juny de 1782, tal com resa l'Acta de consagració. Com l'església, el retaule va ser pagat per Miquel de Tristany i de Perpinyà: "...á sus propias expensas, hizo construir la Parroquial Iglesia de la predicha villa, adornada con el Retablo Mayor, y otro de la Immaculada Concepción y San Antonio Abad, la que en el dia primero del mes de Junio del ultimo citado año, á Instancia de dicho Señor Tristany y de Da Maria Anna de Tristany, y de Subirà su consorte, fue consagrada por el Illm y Rvmo en Christo Padre, y Señor Dn Fr. Rafael Lassala y Loceda...".

Madoz al s. XIX parla del retaule en aquests termes: "la igl. bastante capaz con un altar de madera de muy buena escultura, se halla á cargo de un cura que disfruta las rent. consignadas á la capellania de patronato particular, cuya presentación corresponde al ayunt. de la v."

El retaule, que segons les fotografies ocupava l'espai de la segona capella del mur de l'Epístola, després del

RETAULE DE LA MARE DE DÉU DEL ROSER

Talla barroca de la Mare de Déu del Roser i part de la composició del retaule, desapareguts el 1936 (clixé procedent de l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. Foto de F. Blasi Vallespinosa)

Sant Crist, de l'església parroquial de Sant Cugat, estava centrat per la imatge de la Mare de Déu sostenint al Nen Jesús, mentre a l'altra mà hi duu un ram de roses i un rosari, motiu pel qual la identifiquem amb la Verge del Roser. L'escultura, que suposem una talla de fusta, presenta un caràcter eminentment barroc, que no es correspon amb la cronologia de la construcció de la nova església (1780-82), per la qual cosa no podem descartar el fet que es tractés d'un retaule pertanyent a l'antiga parroquial traslladat al nou temple. Amb tot, el poc que podem endevinar de l'estructura arquitectònica que envolta la imatge, s'acosta més a l'estètica pròpia de finals del segle XVIII, més d'acord amb el nou retaule major de la nova parroquial. També cap la possibilitat que s'hagués construït un nou retaule per albergar la imatge preexistent, que hauria pogut formar part del retaule del Roser construït per l'antiga església parroquial l'any 1646 per l'escultor d'origen mallorquí Miquel Vidal –a més, recordem que el culte a la Verge del Roser veu la seva màxima eclosió durant el segle XVII, mentre al segle XVIII aquest entra en decadència a favor del culte a la Verge dels Dolors.

La imatge de la Verge d'aquest retaule desaparegut, juntament amb els altres que embel·lien la parroquial, presenta la tradicional forma de "fus", amb la lleugera torsió de la cama dreta de la Verge, que contribueix a

Detall del medalló del mateix retaule, amb la representació iconogràfica de Sant Jordi (clixé procedent de l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. Foto de F. Blasi Vallespinosa)

donar moviment als plecs de la túnica i el mantell. Porta corona i aurèola de rajos solars. El Nen Jesús també sosté un petit pom de flors amb la mà esquerra i un rosari. La imatge està situada dins una fornícula decorada amb motius vegetals. L'estructura arquitectònica que l'envolta està composta bàsicament per un cos avançat amb una columna d'ordre compost a banda i banda i un entaulament on destaca un frontó semicircular migpartit per un plafó, que en forma de medalló ovalat corona tota la composició. Aquest medalló conté la representació iconogràfica de Sant Jordi matant el drac, com a símbol de les forces del Mal vençudes per la religió.

BIBLIOGRAFIA

–Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya (fons antic). Barcelona.

–*Acta de consagració de la nueva Iglesia parroquial de S. Cucufate de la villa de Iborra, hecha por el Ilmo. Fr. Rafael Lasala, Obispo de Solsona el dia 1º de Junio de 1782.* Arxiu Diocesà de Solsona.

–BOSCH, Joan: *Els tallers d'escultura al Bages al segle XVII.* Manresa 1990. Ps. 45 i 72.

–*Erección de una Comunidad Ecclesiastica de cinco Beneficiados, y fundación de tres Beneficios en la Iglesia Parroquial de la Villa de Ivorra (17/8/1785).* Arxiu patrimonial de la família Nuix de Cervera, lligall "Capellanies d'Ivorra".

–MADOZ, Pascual: *Diccionario geográfico, estadístico, histórico de España y sus posesiones en Ultramar*, vol. IX. Madrid 1847, ps. 379 i 380.

–PLANES, Ramon: *Contractes d'obres al Bisbat de Solsona.* Solsona 1985, ps. 17 i 18.

La coneixem per una fotografia de l'octubre de l'any 1916, feta per Josep Colominas, que hom conserva a

CREU DEL PORTAL DE CAL MILLÀS

Imatge de 1916 de la creu desapareguda del portal de cal Millàs (Arxiu Històric Comarcal de Cervera-fons d'imatges. Foto de Josep Colominas)

l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera amb el núm. 2044. Aquesta creu es trobava a tocar dels corrals de cal Vinyes, cal Meix i cal Cunillo, i molt a prop del portal que donava entrada al poble (vegeu l'entrada dins l'apartat d'arquitectura civil), enfilant cap a la part alta del poble, en un revolt i en el marge esquerre del camí. Sembla que va ser enderrocada, en aixamplar-se el camí, cap als anys 20. Darrere seu s'hi endevinava el cobert de ca la Bepa (avui de ca l'Angelet), les partides de terme dels Enconills i Escomes i, al fons, la serra de l'Aguda. Es correspondria amb la típica creu aixecada a l'entrada d'una població, prop del portal d'ingrés, amb la finalitat de protegir la població de pestes i malfactors i de convidar a l'oració. Era, com observem en la imatge, de factura senzilla, probablement aixecada en època moderna, encara que la creu que la corona podria ser posterior. Constava de sòcol semiesfèric, damunt del qual s'aixecava el fust vuitavat amb començament i acabament quadrangulars, àbac i creu de braços rectilinis amb els extrems arrodonits i aparentment sense decoració ni elements escultòrics addicionals. Del possible àbac d'aquesta creu se'n guarda a la rectoria tres fragments, de 18 cm d'alçada, que conserven el forat de 3 cm de diàmetre on possiblement anava clavada la creu. És de forma acampanada, de planta quadrangular (31 x 31 cm aproximadament) que presenta decoració en baix relleu a les arestes a base de fulles d'acant i incisions lineals traçades al biaix. Esculpit en pedra sorrenca i rebuidat per dins fent una mitja esfera on s'hi hauria encaixat probablement o una nova secció de capitell o directament el fust. Atenent a les dimensions de l'àbac, estariem parlant d'una creu de més de 5 m d'alçada.